

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İSTEHSAL
PROSESLƏRİNİN UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Qədirli Kənan Fuad oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“__” _____ **2021-ci il**

“KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İSTEHSAL
PROSESLƏRİNİN UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 404

Magistrant:
Qədirli Kənan Fuad oğlu

_____ **imza**

Elmi Rəhbər:
i.e.n., dos. Salahov Ənvər Sadıx oğlu

_____ **imza**

Proqram Rəhbəri
i.ü.f.d., Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra Müdiri
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2021

Elm andı

Mən, Qədirli Kənan Fuad oğlu and içirəm ki, “Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə, istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İSTEHSAL PROSESLƏRİNİN UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Müasir dövr hər nə qədər inkişaf etsə də cəmiyyət üçün vacib sayılan sahə, yəni kənd təsərrüfatında mühasibat uçotunun təşkil olunmasında özündə hələ də bəzi problemlər qalmaqdadır. Bu sahənin inkişafı üçün uçot sisteminin düzgün təkmilləşdirilməsi olduqca vacib məsələdir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi bu sahənin uçot sisteminin müasir dövrün tələblərinə və uçotun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı istifadə olunmuş əsas metodlar bu sahədə baş verən təsərrüfat əməliyyatlarının təhlili, yəni bu sahənin bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrinə bölünməsi və bu sahələrin sintez olunub müasir dövrün tələblərinə necə uyğunlaşdırılması araşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın əsas informasiya bazasını bu sahənin müəllifləri tərəfindən nəşr olunmuş elmi əsərlər, və müasir dövrün mühasibatlıq proqramlarının baza bilikləri istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən hər hansı müəssisənin uçot məlumatlarının əldə edilməsi əlçatan deyildi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi bu sahə üçün əhəmiyyətli olan tətbiqi proqramın yaradılması, həmçinin 41 №-li MUBS-nın daha da təkmilləşdirilməsi bu sahə üçün olduqca əhəmiyyətli məsələdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş nəticələri müasir dövrdə neft sektorundan asılılığı aradan qaldırmaq istəyən hər bir ölkənin kənd təsərrüfatının uçot sistemində tətbiq oluna bilər.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, maya dəyəri, uçot

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING OF PRODUCTION PROCESSES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

SUMMARY

Relevance of the research: Despite the development of the modern era, there are still some problems in the organization of accounting in agriculture, which is considered important for society. Proper improvement of the accounting system is very important for the development of this area.

The purpose of the study: The purpose of the study is to bring the accounting system in this area in line with modern requirements and international accounting standards.

Research methods used: The main methods used in the research are the analysis of economic operations in this field, ie the division of this field into crop and livestock areas and how these areas are synthesized and adapted to modern requirements.

Research information base: The main information base of the research was used by scientific works published by the authors of this field, and the basic knowledge of modern accounting programs.

Limitations of the study: At the time of the study, access to accounting data for any agricultural enterprise was not available.

Scientific novelty and practical results of the research: The scientific novelty of the research is the creation of an application program that is important for this field, as well as the further improvement of IAS 41 is a very important issue for this field.

Areas where the results can be used: The results of the study can be applied to the agricultural accounting system of any country that wants to eliminate its dependence on the oil sector in modern times.

Keywords: agriculture, cost, accounting

İXTİSARLAR

MUBS	Mühasibat Uçotu Beynəlxalq Standarı
AR	Azərbaycan Respublikası
NK	Nazirlək Kabineti
VM	Vergilər Məcəlləsi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	09
I FƏSİL. KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İSTEHSAL PROSESLƏRİNİN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ ƏSASLARI.....	13
1.1 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun iqtisadi mahiyyəti və təşkili prinsipləri	13
1.2 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun nəzəri, hüquqi və normativ əsasları	21
1.3 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun əhəmiyyəti və vəzifələri.....	25
II FƏSİL. KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İSTEHSAL PROSESLƏRİNİN UÇOTUNUN MÜASİR VƏZİYYƏTİ	33
2.1. Bitkiçilik məhsullarının istehsalı proseslərinin uçotu	33
2.2. Heyvandarlıq məhsullarının istehsalı proseslərinin uçotu.....	44
2.3. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin idarəetmə uçotu aspektləri	64
III FƏSİL. KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İSTEHSAL PROSESLƏRİNİN UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ....	67
3.1. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	65
3.2. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun müasir standartlara uyğunlaşdırılması məsələləri.....	73
3.3. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunda kompüter texnologiyasından istifadə məsələləri	79
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	83
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	86
Cədvəllərin siyahısı.....	90
Şəkillərin siyahısı.....	91

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir iqtisadiyyatın tərkib hissəsi olan kənd təsərrüfatında uçotun inkişaf etdirilib, müasir uçot sisteminin tələblərinə uyğunlaşdırılması, tərtib olunan hesabatların (mənfəət və zərər, balans hesabatı və.s) real vəziyyəti düzgün əks etdirməsi olduqca əhəmiyyətli məsələdir.

Kənd təsərrüfatı ölkənin sosial-iqtisadi və siyasi problemlərin həllində, xüsusən də regionlarda yaşayan insanların da məşğulluğuna müsbət təsir göstərir. Dünya enerji bazarında yaşanan böhranlar zamanı bir çox çox insanın bu sahəyə üz tutması deyilənlərin bariz nümunəsidir. Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli şəraitin olması və eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının əsas hissəsini neft ixracı təşkil etdiyi ölkələrdə bu sahənin inkişafına diqqət yetirilir.

Bir sahənin inkişafı təkcə bu sahəyə qoyulan investisiyalar, dövlət yardımları, inkişafı üçün əlverişli şəraitin olması kifayət etmir. Bütün bunların düzgün, optimal idarəedilməsi üçün düzgün uçot sistemi qurulmalıdır. Mövzunun aktuallığı da məhz bundan ibarətdir. Müasir dünyada olan yeniliklər (uçot sahəsində tətbiq olunan yeni mühasibatlıq proqramları, yeni texnika və ya texnologiya və.s) bu sahədən yan keçməməlidir.

Dissertasiya işinin əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, bu sahədə mövcud olan uçot sistemin daha da təkmilləşdirilməsi, əldə olunan nəticələrin real vəziyyəti daha dolğun əks etdirməsidir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi ölkəmizin eyni zamanda dünya ölkələrinin qarşısında duran əsas məqsəddir. Əhalini ərzaqla və sənayeni xamalla təmin edən bu sahənin uçot sisteminin düzgün qurulması bu sahənin inkişafı üçün olduqca vacibdir. Müasir dövrdə kənd təsərrüfatı uçot sisteminin iqtisadiyyatın digər sahələrə nisbətən zəif inkişaf etməsi bu sahənin inkişafına mənfi təsir edir. Ölkə qanunvericiliyinin son illərində aparılan islahatların əsas məqsədi kənd təsərrüfatında olan uçotun

şəffaflaşdırılmasıdır. Eyni zamanda bu sahədə uçot sistemin inkişaf etdirilməsi çox tanınmış alimlərin rolu böyükdür. Bunlara Abdulov Ş.V, Əhmədov Y.B, Verdiyev İ.A, Ə.S.Salahov və başqalarının bu sahədə tədqiqatları vardır. Xarici ölkə alimlərindən isə Лисович Г.М, Алборов Р.А, Белов Н.Г və başqa bu sahədə tədqiqat apara insanları qeyd etmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi müasir dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsi olan kənd təsərrüfatında uçot sistemin təkmilləşdirilməsi yollarının tapılması, digər dünya ölkələrin təcrübəsindən istifadə etmək və eyni zamanda bu sahənin uçot sistemində olan boşluqlar haqqında nəticə və təkliflərin hazırlanmasından ibarət olacaqdır. Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıda qeyd olunan vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- bu sahənin tərkib hissələri olan heyvandarlıq və bitkiçilikdə uçot sisteminin araşdırılması;
- qeyd olunan sahələrdə məhsulun maya dəyərinin necə təyin olunub və uçotda öz əksini necə tapması;
- məhsulun plan maya dəyəri və faktiki maya dəyərinin müqayisəsi;
- mühasibatlıq proqramlarında uçot yazılışlarının necə qeyd olunması;
- bu sahənin uçot sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi üçün elmi cəhətdən tövsiyyələr verilməsi.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın predmeti kənd təsərrüfatında uçot sisteminin təkmilləşdirilməsi yollarının öyrənilməsi, obyektini isə kənd təsərrüfatının sahələri olan heyvandarlıq və bitkiçilik sahəsində uçot sisteminin araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işi tədqiq olunarkən induksiya metodu vasitəsi ilə kənd təsərrüfatının sahələri üzrə uçot sistemi analiz edilmiş (burada sahə dedikdə bitkiçilik və heyvandarlıq sahəsində uçot sisteminin necə təşkil olunması ayrı-ayrılıqda araşdırılmışdır). Ən sonda induksiya metodunun köməyi ilə sahələr araşdırılmış və beynəlxalq səviyyədə tətbiq olunan uçot sistemi ayrı-ayrı müəssisələrdə olan uçot sistemi ilə müqayisə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənmə metodu. Tədqiqatın əsas informasiya bazasını bu sahənin müəllifləri tərəfindən nəşr olunmuş elmi əsərlər, bu sahənin mütəxəssisləri tərəfindən tərtib olunan məqalələr və ən sonda müasir dövrün mühasibatlıq proqramlarının baza bilikləri istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu giriş, 3 fəsil, nəticə və təklifdən ibarətdir. İşin giriş hissəsi mövzunun aktuallığı, tədqiqatın predmet və obyekt, tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri və ən sonda tədqiqatın informasiya bazası və işlənmə metodlarını əhatə edən hissələrdən ibarətdir.

Dissertasiya işinin “Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun təşkili əsasları” adlı birinci fəslində bu sahədə uçotun necə təşkil olunması, uçotun hansı sənədlərə əsasən tərtib olunması və bu sahənin spesifik xüsusiyyətləri haqqında araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin əsas hissəni əhatə edən “Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun müasir müasir vəziyyəti” adlı fəslimizdə bu sahədə müasir zamanda uçot sistemin necə olması və ya necə təşkil olunması və.s kimi məsələlərə toxunulmuşdur. Eyni zamanda bu sahədə məhsulun maya dəyərinin necə təyin olunmasına geniş yer verilmişdir.

Dissertasiya işinin ən son fəslisi isə “Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun müasir dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi” adlı başlıqdır. Belə ki, bu fəsildə əsas məqsəd uçot sistemin müasir dövrün imkanları

hesabına necə təşkil olunması, yeni texnika və ya texnologiyanın uçot sistemində yaratdığı rahatlıqdan bəhs olunur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın əsas məhdudiyyəti ondan ibarətdir ki, hər hansı müəssisə və ya təşkilatın uçot məlumatlarının əldə olunması konfidensiallıq prinsipinə əsasən mümkün deyildi. Eyni zamanda ölkə və dünya səviyyəsində pandemiya elan olunduğu üçün rahat bir şəkildə müəssisə və ya təşkilatlara müraciət mümkün deyildi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrində məhsul istehsalı və mal ehtiyatlarının beynəlxalq prinsiplərə əsasən tədqiq olunması, bu sahədə olan uçot sisteminin beynəlxalq standartlara əsasən təkmilləşdirilməsi təkliflərinin hazırlanması və eyni zamanda elektron mühasibat uçotunun tətbiqi və onun imkanlarının aşkar edilməsindən ibarətdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın əsas nəticəsi ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatında uçot sisteminin avtomatlaşdırılması müasir dövrdə vacib məsələdir. Proqram təminatının istifadəsi, təşkilata mövcud maliyyə hesabatları əsasında gələcək büdcənin yaradılmasını asanlaşdırır. Əldə olunan hesabatlar rəhbərliyə təşkilatın maliyyə fəaliyyətini ətraflı təhlil etməyə imkan verir. Mühasibat uçotu prosesinin avtomatlaşdırılması zamanı şirkətdə mühasibatlıq proseslərinin əyani yerinə yetirəcək işçilərə ehtiyacı azaldaraq, əməliyyat xərclərinin azalmasını da təmin edir. Sistem tətbiqetməsindən istifadə edərək bir təşkilat qeydlərini aktual saxlaya bilər, şirkət isə səhvlərinin azaldılması və əməliyyatlarda dəqiqlik üstünlüyü qazanar.

I FƏSİL. KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İSTEHSAL PROSESLƏRİNİN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ ƏSASLARI

1.1. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun iqtisadi mahiyyəti və təşkili prinsipləri

İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında mühasibat uçotunun qurulmasına təsir edən başlıca məqamlardan biri də onun özünə uyğun spesifik xüsusiyyətinin olmasıdır. Buna da misal olaraq istehsal prosesinin müddətini göstərmək olar. Misal olaraq elə sahələr var ki istehsal prosesi bu il başlayır və növbəti il bitir. Bunun səbəbi ondan ibarətdir ki, həmişə bitməmiş istehsal mövcud olur. Eyni zamanda kənd təsərrüfatında bəzi məhsulların istehsalı mövsumi xarakter daşıyır. Belə olduqda isə istehsal prosesi tam bitənə qədər əmək resurslarından, texnikadan, toxum, yem, gübrə və başqa istehsal əhəmiyyətli materiallardan qeyri-bərabər istifadə olunur və təbiki bunun yaratdığı səbəb də istehsal ehtiyalarının yaradılmasına gətirib çıxarır.

Kənd təsərrüfatına xas olan xüsusiyyətlərdən biri də istehsalatdan buraxılan məhsul və ondan alınan gəlirin qeyri-müəyyən vaxtda və fasilələrlə daxil olmasıdır. Bu sahədə mənfi xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, məhsul plan maya dəyəri ilə mədaxil edilib sonra satılır. Bəs məhsulun faktiki maya dəyəri? Digər sahədən misal olaraq sənaye sahəsində məhsulun maya dəyəri ayda bir dəfə müəyyən olunur. Kənd təsərrüfatı sahəsində isə ildə bir dəfə yəni ilin sonunda müəyyən olunur. Plan maya dəyəri təhsis edilir, yəni faktiki maya dəyəri müəyyən olunur və bundan sonra maliyyə nəticələri (mənfəət və zərər) hazırlanır.

Kənd təsərrüfatında məhsul istehsalına təsir göstərən başqa bir amil mövsumilikdir. Belə ki, burada məhsulun əmək sərfi vaxtı istehsal vaxtı ilə üst-üstə düşür. Burada il boyu məhsul istehsalı üçün əmək sərf olunur amma məhsul ilin müəyyən vaxtında alınır. Başqa qeyd olunası məqamlardan biri də yuxarıda qeyd

etdiyimiz kimi məhsulun maya dəyəri plan maya dəyəri ilə müəyyən olunur. Bu da məhsulun tam maya dəyərinin müəyyən olunmasına təsir göstərir.

Uçotun başqa bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada istehsalda istifadə olunan toxum, yem istehsalatda 204-2№-li hesabda öz əksini tapmasıdır. Sual yarana bilərki: Niyə? Səbəbi ondan ibarətdir ki, toxum və yem ehtiyatlarının əmələ gəlmə mənbəyi də öz istehsallarının nəticəsidir.

Uçotun dördüncü xüsusiyyəti sənədləşdirmə sistemi ilə xarakterizə olunur ki, buna da məhsulun yığım anında və sahədə yüklənərkən, eləcə də yolda onun hərəkəti və saxlanılma yerlərinin üzərində nəzarət edilməsinin uçota alınmasıdır.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 30.01.2017-ci il tarixli Q-01 N-li qərarı ilə təsdiq edilmiş “Kommersiya təşkilatları üçün Mühasibat uçotunun hesablar planı”nda bitkiçilik, heyvandarlıq, yem və toxum üzrə olan əmtəəlik məhsulu uçota almaq üçün 204-2№-li “Kənd təsərrüfatı məhsullarının yığımını üzrə hazır məhsul” sintetik hesabı nəzərdə tutulmuşdur.

Kənd təsərrüfatında istehsalın əsas sahələrində olan məsrəfləri uçota almaq üçün 202№-li “İstehsal məsrəfləri” sintetik hesabın tərkibində olan Bitkiçilik və Heyvandarlıq adlı subhesablar yaradılır. Ümumistehsalat və ümumitəsərrüfat xərclərini uçota almaq üçün isə 721№-li “İnzibati xərclər” sintetik hesabında istifadə olunur.

Kənd təsərrüfatında uçotun fərqli xüsusiyyətləri ilə yanaşı oxşar cəhətləri də vardır. Bunlara amortizasiyanın uçotu, pul vəsaitlərinin, əsas vəsaitlərin, investisiyanın aparılmasını aid etmək olar. Bundan başqa, ilkin sənədləşmə eyni formalarda, eynitipli hesabat formalarında hesabdərliğin jurnal-order formasının eyni reqistirlərindən istifadə olunur.

Kənd təsərrüfatında bioloji aktivlərin uçotu müəssisənin istehsal fəaliyyətindəki rolundan aslı olaraq hesablar planının 13-cü maddəsində əks olunur. Bioloji aktivlər müəssisə tərəfinən necə tanınır?

- a. Əgər müəssisə keçmiş hadisələr nəticəsində yaranmış aktivə nəzarət edəbilirsə;
- b. Gələcəkdə müəssisə iqtisadi səmərə gətirəcəyi ehtimal olunursa;
- c. Aktivin ilkin və ədalətli dəyəri etibarlı şəkildə qiymətləndirilə bilirsə

Aktiv bu meyarlara cavab verirsə ilkin dəyəri ilə uçota alınır.

Hesablar planının 13-cü maddəsi “Bioloji aktivlər” özündə aşağıdakı hesabları birləşdirir:

131№-li “Bioloji aktivlərin dəyəri”

132№-li “Bioloji aktivlər üzrə yığılmış amortizasiya və qiymətdən düşmə zərərləri “

131№-li “Bioloji aktivlərin dəyəri” sintetik hesabında müəssisədə istifadə edilən bitkilərin və heyvanların hərəkəti haqqında ümumiləşdirilmiş məlumatlar əks etdirilir.

131№-li “Bioloji aktivlərin dəyəri” sintetik hesabına aşağıdakı subhesablar açılır:

131.1 “Bitkilərin dəyəri”

131.1№-li “Bitkilərin dəyəri” subhesabında bioloji aktiv kimi təsnifləşdirilən bitkilərin (şalban istehsalı üçün əkilmiş ağaclar, çay yarpaqlarının yığılması üçün əkilmiş çay kolları, üzüm istehsalı üçün əkilmiş üzüm tingləri meyvə istehsalı üçün əkilmiş meyvə ağacları və digər çoxillik əkmələr) dəyəri əks etdirilir.

131.2 “Heyvanların dəyəri”

131.2№-li “Heyvanların dəyəri” subhesabında müəssi-sənin mülkiyyətində olan və bioloji aktiv kimi təsnifləşdirilən heyvanların dəyəri əks etdirir ki, bunlara da süd və ət istiqamətli mal-qara, yun və ət istiqamətli qoyunlar, quşlar, donuzlar, işçi heyvanları və s. daxildir.

132№-li “Bioloji aktivlər üzrə yığılmış amortizasiya və qiymətdən düşmə zərərləri” hesabına aşağıdakı subhesablar açılır:

132.1№-li “Bioloji aktivlər üzrə yığılmış amortizasiya”

132.2№-li “Bioloji aktivlər üzrə qiymətdən düşmə zərərləri”

132.1№-li “Bioloji aktivlər üzrə yığılmış amortizasiya” subhesabına aşağıdakı subhesablar açılır:

132.1.1№-li “Bitkilər üzrə yığılmış amortizasiya” (*Məmmədov İ.A, Abbasov İ.M. və Cabbarov., A.S 2017*)

Müasir zamanda kənd təsərrüfatında uçotun qurulması istehsalın təşkili və ixtisaslaşma formasından aslı olaraq dəyişir. Əgər bir sahədə bir neçə növ məhsul üzrə ixtisaslaşmış fermer təsərrüfatı mövcuddursa burada uçot sadə sxem üzrə aparılır. Burada uçotun əsasını mədaxillərin və məxariclərin uçotu kitabı təşkil edir. Buna misal sadə exceldə tərtib olunan cədvəllər mədaxil və məxaric prinsipləri əsasında qurulur. Beynəlxalq təcrübədə bu uçota təktərəfli qeydiyyat da deyilir.

Eyni zamanda əgər fermer təsərrüfatında sahələr çoxluq təşkil edirsə, təbii olaraq uçot obyektləri də çoxalacaq və buna uyğun olaraq uçot informasiyaları da çoxluq təşkil edəcək. Yaranan bu uçot obyektlərini isə təbii olaraq sistemləşdirmək və onlara nəzarət etmək zərurəti yaranır. Burada artıq sadə uçot kitabları ilə yanaşı özündə müxtəlif hesabları əks etdirən qeydiyyat jurnallarından istifadə edilməsi tövsiyyə olunur.

Mühasib ikili qeydiyyat üsulu ilə əməliyyatları qeydiyyata alıb, aşağıda göstərilən qrafikdə (Cədvəl 1) 9 mərhələ üzrə iş aparmalıdır və bu son maliyyə hesabatının hazırlanmasına qədər davam edəcək.

Cədvəl 1: İkili yazılışların qeydiyyata alınması mərhələləri

Mənbə: Radil Fətullayev. “Beynəlxalq mühasibatlığa giriş (IFRS əsasında)”, II nəşr, Bakı, «Nurlar» Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi, 2016. – 352 səh.

Sənədləşmə. Bu mərhələnin mahiyyəti ondan ibarətdir ki hər hansı əməliyyat həyata keçirilirsə həmin əməliyyat müəyyən bir sənədlə öz təsdiqini tapmalıdır. Əgər əməliyyat həyata keçib amma heç bir sənəd yoxdursa, mütləq həmin əməliyyat rəsmi şəkildə aktlaşdırılmalıdır. Misal olaraq deyə bilər ki, hər hansı fermer əkin üçün toxum alırsa, satış həyata keçirilidiyi zaman təqdim olunan məhsula görə hesab-faktura təqdim olunur. Bu da alıcı üçün alışın qarşı tərəf yəni satıcı üçün isə satışın həyata keçirilməsini təsdiq edən sənəddir. Ödəniş olunduğu zaman da eyni

qayda ilə ödənişi təsdiq edən sənəd mütləq olmalıdır.(istər kassadan istərsə də bankdan ödəniş olduğu zaman)

Qeydiyyat. Hər birimizin bildiyi kimi, təsərrüfatda baş verən bütün əməliyyatlar qeydiyyat jurnalında öz əksini tapır. Qeydiyyatata alındığı zaman uyğun olaraq hər bir əməliyyata nömrə, tarix, əməliyyatın məzmunu, miqdarı (ölçü vahidi, miqdarı), əməliyyatı təsdiq edən sənədin nömrəsi və.s qeyd oluna bilər. Beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan əməliyyat jurnalı aşağıda qeyd olunmuşdur.(Cədvəl 2)

Cədvəl 2: Əməliyyat jurnalının forması

Tarix	Hesablar,məzmun	Debet	Kredit
Əməliyyatın baş vermə tarixi	1-ci hesab	XX	
	2-ci hesab		XX
	Əməliyyatın məzmunu		

Mənb: 8. Radil Fətullayev., Atakişiyev Ruslan “Aqrar Sektorda Uçotun Təşkili və Alternativ Maliyyələşmə” İqtisadi Resursların Öyrənilməsi İctimai Birliyi – 2017 (səh 16)

Nümunə: Əkin sahəsinə səpilməmiş 30 sentner toxumun dəyərini (1500 AZN) əməliyyat jurnalında əksi.

Cədvəl 3: Nümunənin izahı

Tarix	Hesablar, məzmun	Debet	Kredit
Tarix	202-1 İstehsalatda (işdə və xidmətdə) istifadə olunmuş xammal və materiallar	1500	
	201-1 Xammal (toxum)		1500
	<i>Əkin zamanı səpilməmiş 50 sentner toxumun dəyəri istehsalata silinir</i>		

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub

Uçot (baş) kitablarına qeyd. Əməliyyatlar qeydiyyat jurnalında qeyd olunduqdan sonra onları qruplaşdırmaq lazımdır. Bu qruplaşdırma isə öz əksini baş

kitabda tapır. Qruplaşdırma dediyimiz terminin burda mahiyyəti nədir? Qeydiyyat jurnalında biz müxtəlif hesablardan istifadə edə bilərik ancaq bir hesabda ümumi hansı əməliyyatların baş verdiyini və bu hesabın nə qədər artıb, nə qədər azaldığını bilmək üçün baş kitabdan istifadə olunur. Buna misal olaraq Beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan baş kitabın formasını misal göstərmək olar. (Cədvəl 4)

Cədvəl 4: Baş Kitabın forması

Hesabın adı:					Hesabın №-si
Tarix	Məzmun	M/h	Debet	Kredit	Balans (günün sonuna qalıq)

Mənbə: Radil Fətullayev., Atakişiyev Ruslan “Aqrar Sektorda Uçotun Təşkili və Alternativ Maliyyələşmə” İqtisadi Resursların Öyrənilməsi İctimai Birliyi – 2017 (səh 18)

Cədvəl 5: Baş kitabın nümunə üzərində izahı

Kassa					Hesabın №-si 221
Tarix	Məzmun	M/h	Debet	Kredit	Balans (günün sonuna qalıq)
01.02.2020	Fermer investisiya qoyuluşu etmişdir	301	20000		20000
02.03.2020	Səpin üçün toxum alınıb	201		1500	18500
30.03.2020	Anbar üçün icarə haqqı ödənilib	538		700	17800
06.04.2020	Gübrə alınmışdır	201		650	17150
15.04.2020	Avadanlıq alınmışdır	111		1100	16050

Mənbə : Müəllif tərəfindən tərtib olunub

Göründüyü kimi baş kitab vasitəsilə hesablara gündəlik nəzarət etmək və eyni zamanda analitik uçot aparmağa imkan verir. Hesablarda olan artma-azalmanı və son qalıqları görməklə maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək mümkündür.

Təbiki müasir zaman texnika və texnologiya dövrü olduğu üçün belə qeydiyyatların aparılması hər hansı komputer proqramında həyata keçirilir. Bunlara misal 1C (müxtəlif versiyaları 7.7;8.3), Micro (istehsal sferasında daha çox istifadə olunur), ETS (qardaş Türkyə tərəfindən yaradılan proqram) və.s misal göstərmək olar.

Son sınaq balansı (dövriyyə cədvəli). Sınaq balansı debet və kreditin nəticələrinə uyğun olaraq qurulur. Sınaq balansının da 3 forması var: İlkin sınaq balansı, düzəliş sınaq balansı, son sınaq balansı.

- İlkin sınaq balansı dedikdə, ilkin qeydlərə əsasən hazırlanan sınaq balansı nəzərdə tutulur. Buna misal investisiya qoyuluşu, əsas vəsaitlərin, mal-materialın və.s alqı-satqısı zamanı istifadə olunmuş qeydlərə istinad olunur.
- Düzəliş sınaq balansının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bəzi son tamamlanma qeydləri verildikdən sonra hazırlanır. Son tamamlanma qeydləri dedikdə isə bura amortizasiyanın hesablanması, avansların hissə-hissə geri qaytarılması və.s aiddir. Düzəliş olunmuş sınaq balansının gəlir və xərc bölməsinə əsasən mənfəət və zərər hesabatı tərtib olunur.
- Son sınaq balansı gəlir, xərc, dividend hesabları bağlandıqdan sonra tərtib olunur. Bu sınaq balansı maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın tərtib olunmasına təsir göstərir. Son sınaq balansının son nəticəsi ilə ilə balans hesabatının son nəticə uyğun olmalıdır.

Son maliyyə hesabatları. Hər birimizin bildiyi kimi 2005-ci ildən AR-da fəaliyyət göstərən bütün müəssisə və təşkilatlar öz uçot və hesabatlarını Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları əsasında hazıranmış Milli Mühasibat Uçotu

Standartlarına əsasən tərtib etməlidirlər. Qeyd etdiyimiz bu hesablara isə aşağıdakılar aiddir.

1. Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat
2. Mənfəət və zərər haqqında hesabat
3. Kapitalda olan dəyişikliklər haqqında hesabat
4. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat
5. Əhəmiyyətli uçot siyasətləri və izahedici qeydlər

1.2 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun nəzəri, hüquqi və normativ əsasları

Müasir kənd təsərrüfatı uçotu sisteminin formalaşdırılması prosesi, kənd təsərrüfatı təşkilatlarının mühasibat sahəsində, vergi sahəsində, kənd təsərrüfatının inkişafı strategiyası və konsepsiyası sahələrində etibar etdikləri və müəyyən bir müddətdə qüvvədə olan normativ sənədləri tam nəzərə almağa imkan verən mövcud qanunvericiliyin tələblərini nəzərə almalıdır.

Cədvəl 6: Normativ aktlar

Normativ aktlar	Təyinatı
------------------------	-----------------

Mühasibat uçotu sahəsində aktlar	Vergi uçotu və idarəetmə uçotunun əsasını təşkil edən maliyyə uçotunun aparılmasını tənzimləyirlər
Vergi sahəsində olan aktlar	Vergilər və haqların hesablanması prosedurunu tənzimləyir, ödənilən vergi və rüsumların miqdarını təyin etməyə imkan verir və vergi uçotunu düzgün aparılmasına müsbət töhvə verir.
Strategiya və inkişaf sahəsində olan aktlar	Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün strategiya və konsepsiyalar qururlar, strateji idarəetmə uçotunu düzgün təşkil etməyə, maliyyə uçotunu rəasional təşkil etməyə imkan verirlər.
Kənd təsərrüfatı sahəsində olan aktlar	Sektor uçotu məsələlərini tənzimləyir, kənd təsərrüfatı təşkilatlarının xüsusiyyətlərini nəzərə almağa imkan verirlər.

Mənbə : Белов Н.Г. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве. Учебник (2010) (стр 24)

Professor V. Sokolov tərəfindən haqlı olaraq qeyd edildiyi kimi, mühasib üçün əsas şey tənzimləyici sənədlərin gücünü və əhəmiyyətini başa düşmək və şərh etmək qabiliyyətidir. “Tənzimləmə sənədlərindəki sonsuz dəyişikliklər dövründə dəyişikliklərin özlərindən və hüquq normalarını anlamaq (şərh etmək) üçün ümumi qaydalardan daha sabit bir şey yoxdur.

Bir kənd təsərrüfatı təşkilatı ilə əlaqəli mühasibat sisteminin 5 iyerarxik səviyyəsini ayırmaq mümkündür:

1. Dünya mühasibat sistemi: müxtəlif dövlətlərin mühasibat sistemi;
2. Milli mühasibat sistemi: ölkənin mühasibat sistemi;
3. Sektor uçotu sistemi: kənd təsərrüfatının uçot sistemi;
4. Kənd təsərrüfatı holdinqinin uçot sistemi: kənd təsərrüfatı holdinqinə daxil olan təşkilatların mühasibat sistemi;
5. Filiallar, iş vahidi və s. kontekstində kənd təsərrüfatı təşkilatının mühasibat sistemi.

Mühasibat sisteminin hər bir iyerarxik səviyyəsinin öz mühasibat və analitik idarəetmə dəstəyi olacaqdır. BMHS-nin tətbiqi beynəlxalq kapital bazarına çıxış əldə etmək üçün bir şərtidir.

Mühasibat sisteminin müxtəlif iyerarxik səviyyələrini əhatə edən tənzimləmələrin istifadəsinə ehtiyac xarici mühitin yüksək dinamizmi, holding strukturlarının inkişafı ilə əlaqədardır.

Mühasibat sisteminin formalaşmasını tənzimləyən tənzimləmə bazası ilə idarəetmə sisteminin iyerarxik səviyyələri arasındakı əlaqə aşağıdakı cədvəldə təqdim edilmişdir.

Cədvəl 7: Mühasibat sisteminin formalaşmasını tənzimləyən tənzimləmə bazası ilə idarəetmə sisteminin iyerarxik səviyyələri arasındakı əlaqə

İerarxik səviyyə	Sistemin quruluşu	Hüquqi və tənzimləyici baza
Birinci səviyyə	Dünya mühasibat sistemi:müxtəlif dövlətlərin mühasibat sistemi	Milli Mühasibat sahəsindəki normativ aktlar, MHBS
İkinci səviyyə	Milli mühasibat sistemi:ölkənin mühasibat sistemi	Normativ aktlar, tənzimləmə səviyyəsinin 1-3 səviyyəsi
Üçüncü səviyyə	Sektor uçotu sistemi: kənd təsərrüfatının uçot sistemi	Sənayeye aid qaydalar
Dördüncü səviyyə	Kənd təsərrüfatı holdinginin uçot sistemi: kənd təsərrüfatı holdinginə daxil olan təşkilatların mühasibat sistemi	Holding strikturuna aid olan normativ aktlar
Beşinci səviyyə	Kənd təsərrüfatı holdinginin uçot sistemi:kənd təsərrüfatı holdinginə daxil olan təşkilatların mühasibat sistemi	Təşkilatın daxili qaydaları

Mənbə: Белов Н.Г. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве. Учебник (2010) (стр 28)

Kənd təsərrüfatında uçotun tənzimlənməsi üçün eyni zamanda beynəlxalq səviyyədə **“Kənd təsərrüfatı”** adlı **41№-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı** istifadə olunur. Bu Standartın məqsədi kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə bağlı

uçotun tətbiqi, maliyyə hesabatlarının təqdimatı və açıqlamaların təsvirini verməkdir.

Bu standart nələrə tətbiq edilir:

- Barverən bitkilərdən başqa bioloji aktivlərə;
- Kənd təsərrüfatının məhsullarının istehsalından sonra yaranmış kənd təsərrüfatı məhsullarının yığımına.

Kənd təsərrüfatının özünəxas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bioloji aktivlər məhsula çevrilir növbəti mərhələdə onlar yığılaraq emal olunur. Aşağıdakı cədvəldə daha aydın şəkildə izah verək.

Cədvəl 8: 41№-li MUBS

Bioloji aKtivlər	Kənd təsərrüfatı məhsulları	Məhsul yığımından sonra emal edilmiş məhsullar
Qoyun	Yun	İplik, xalça
Plantasiyada əkilmiş ağaclar	Şalban	Tikintiyə yararlı ağac
Südlük mal-qara	Süd	Pendir
Donuzlar	Cəmdək	Kolbasa, tədarük olunmuş vetçina
Pambıq kolları	Yığılmış pambıq	İp, paltar
Şəkər qamışı	Yığılmış qamış	Şəkər
Tütün bitkiləri	Yığılmış yarpaqlar	Qurudulmuş tütün
Çay Kolları	Yığılmış yarpaqlar	Çay

Mənbə: 8. “Kənd təsərrüfatı” adlı 41 №-li Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı maddə 4

Şərab üzümü kolları	Yığılmış üzüm	Şərab
Meyvə ağacları	Yığılmış meyvə	Emal edilmiş meyvə
Yağlı palmalar	Yığılmış meyvə	Palma yağı
Kauçuk ağacları	Yığılmış lateks	Kauçuk məhsullar

1.3 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun əhəmiyyəti və vəzifələri

Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatında mühasibat uçotunun əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, hər hansı kənd təsərrüfatı müəssisəsinin sahib olduğu ehtiyatların üzərində idarəetmənin və nəzarətin təmin olunması, müəssisənin və ya bu müəssisənin fəaliyyətində maraqlı olan investorların gəlirlilik potensialının izlənməsinə, əlavə maliyyə hesabatları və dövr sonu müəssisə sahiblərinə, menecerlərə, maliyyə qurumları, potensial investorlar və digər maraqlı tərəflərə iqtisadi fəaliyyətin qiymətləndirilməsi və nəticə çıxarması üçün əhəmiyyətli məlumatlar təqdim edir.

Xüsusilə iri kənd təsərrüfatı müəssisələrində, mövzusu əkinçilik olsa da fəaliyyətin müxtəlifliyi, həcminə və gəlirliliyinə görə bir sənaye müəssisəsi kimi bunları idarə etmək lazımdır. Belə müəssisələrdə bu sahəyə yüksək investisiya xərcləri bir kapital şirkəti olaraq qurulmaq istəyənlər onu sərfəli edir. Müəssisə rəhbərliyi tərəfindən istehsal, marketinq, maliyyə və mühasibat kimi şöbələr istehsalından satışı bir çoxunu yaradaraq sahədəki fəaliyyətlərə yönəldilmişdir. Xüsusilə son illərdə ixracata olan diqqət sayəsində kənd təsərrüfatında inkişaf sürətində artım, mühasibat hissəsinin vacib bir mövqeyə gətirib çıxarıb.

Təbii ki qeyd ediləsi məqamlardan biri də, kənd təsərrüfatında mühasibat uçotunun əhəmiyyəti artırsa da eyni zamanda məsuliyyəti də artır. İstehsalat

başlayandan bitənə kimi baş verən bütün əməliyyatların düzgün qeydiyyatının aparılması, hesabatların real vəziyyətə uyğun və daha şəffaf şəkildə qurulması çox vacib məsələdir. Həm də iqtisadiyatda hər nə qədər inkişaf olsa da uçotda yaranan problemləri aradan qaldırdığımız zaman mühasibat uçotunu əsas anlayışlarına və beynəlxalq qəbul olunmuş qaydalara əsaslanaraq hesabatlarda düzəliş etmək lazımdır. Əks təqdirdə tərtib olunan hesabatlar reallığı əks etdirməyəcək. Bildiyimiz kimi ən sadə mühasibat uçotu proqramında belə xərclər qeyd olunaraq ən sonda məhsulun maya dəyərinin müəyyən olunmasına və mənfəət və zərər hesabatının tərtib olunmasına kömək göstərir.

Kənd təsərrüfatında istehsalı prosesinin müddətindən aslı olaraq yetişdirilən meyvələr, edilən investisiyalar dərhal nəticə vermir. Məhz buna görə də istehsal prosesi bitənə kimi çəkilən bütün xərclər düzgün və vaxtında uçota alınmalıdır.

Beləliklə, kənd təsərrüfatında mühasibat uçotunun əhəmiyyəti, biznesin idarəedilməsi və fəaliyyəti arasında körpü rolunu oynamaqdır. Burdan da belə qənaətə gəlirik ki, kənd təsərrüfatının düzgün idarə olunması üçün mühasibat uçotunun fəaliyyətinə həmşə ehtiyac var.

Mühasibat uçotunun kənd təsərrüfatı üçün əhəmiyyəti varsa və özü ilə birlikdə bu sahəyə faydalar da gətirir. Biznesi idarə etmək üçün müəyyən bir sektorun məlumatlarına əsaslanmaq lazımdır. Məhz bu sektor da mühasibat uçotu təşkil edən sahədir. Mühasibat uçotunun verdiyi məlumatlar nəticəsində bu sahənin gələcək addımlarını təyin etmək mümkündür.

Mühasibat uçotu idarəetmənin həm daxili, həm də xarici subyektləri faydalı məlumatlarla təmin edir. Mühasibat uçotun verdiyi faydaları aşağıdakı kateqoriyalara bölə bilərik:

1. Düzgün hesablanıb, ödənəcək vergi;
2. İdarə heyətinin analiz edib, qərar vermək üçün;

3. Digər faydaları

Düzgün hesablanıb, ödənəcək vergi. Bildiyimiz kimi müəyyən bir fəaliyyət dövründən sonra mənfəət əldə olunursa ona uyğun vergi ödəmək lazımdır. Vergi bəyannaməsi tərtib olunarkən mühasibat uçotunun apardığı əməliyyatlara əsasən mənfəət müəyyən olunur və ona uyğun vergi ödənilir (eyni zamanda digər rəsmi hesabatlar).

Kənd təsərrüfatının özünə xas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, istehsal prosesi dövründü günlük xırda xərclər olur və təbiki bu xərclərin uçotun aparmaq lazımdır. Sonda bu xərclər mənfəət və zərər hesabatında öz əksini tapacaq. Bu xərclər uçotda qeyd olunmasa, kiçik olduğu üçün mənfəət və zərər hesabatı tərtib olunduğu zaman burada öz əksini tapmayacaq, ödənəcək vergi düzgün olmayacaq və ən əsası məhsulum maya dəyərinə təsir edəcək.

Göründüyü kimi uçotu düzgün həyata keçirən kənd təsərrüfatı müəssisəsi həm vergi öhdəliyini düzgün yerinə yetirilməsinə, həm dövrün mənfəət və zərər hesabatının düzgün tərtib olunmasına, həm də ölkəsi qarşısında olan borcunu düzgün yerinə yetirilməsinə gətirib çıxarır.

İdarə heyətinin analiz edib, qərar vermək üçün. Kənd təsərrüfatı müəssisəsinin mühasibat uçotunun hazırladığı məlumatlar əsasında rəhbərliyə dövrün sonunda mənfəət yoxsa zərər etdiyi, öz kapitalının artırılıb yoxsa azaldığını müəyyən etmək üçün əlverişli şərait yaradır. Bu məlumatlar əsasında rəhbərlik inzibati xərclərin, amortizasiyanın, müxtəlif məhsul çeşidlərinin böyüdülməsinə çəkilən xərclərin nə qədər olduğuna baxaraq gələcək dövr haqqında qərar verə bilər. Buna misal olaraq, süd və ya kərə yağı haqqında heç bir qeyd olmasa, inəyin nə qədər süd verdiyini və ya nə qədər kərə yağı istehsal olunduğu haqqında məlumat əldə etmək mümkün deyil.

Müasibatlıq sahəsində bir müəssisə üçün vacib məqamlardan biri də xərclədiyimiz hər vahidin (misal üçün manat) müəssisəyə nə qədər qazanc

gətirməsidir. Sözsüz ki, bu prinsip kənd təsərrüfatında da öz əksini tapır və tapmalıdır (növbəti fəsilərdə bu mövzuya geniş yer veriləcək). Hər hansı məhsul yetişdirilərkən onun inkişafı üçün gübrə, azot və.s kimi məhsuldarlığı artırmaq üçün hər xərclədiyimiz manat bizə nə qədər gəlir gətirdiyini təyin edərək gələcək üçün addım ata bilərik. Eyni zamanda kənd təsərrüfatında əlavə xərclər təyin edərək yeni növ məhsullar və ya yeni heyvan növləri əldə etmək mümkündür amma burada diqqət ediləsi məqam odur ki, yeni məhsul və heyvan növü əldə etmək istəyiriksə ona çəkiləcək xərclər müəssisənin gəlirini üstələməməlidir. Beləliklə, mühasibat uçotunun verdiyi bu məlumatlar nəticəsində müəssisə rəhbərliyi gələcək fəaliyyət haqqında qərar verə bilər.

Mühasibat uçotu sayəsində kənd təsərrüfatı müəssisənin gəlirliliyini, satılan məhsullardan gələn gəliri, satılmayan məhsullardan müəssisənin ehtiyatlarının (stoklarının) nə qədər olması, müəssisənin ehtiyatında olan heyvanların yaşlanması zamanı və xəstələndikdə nə qədər dəyər itirməsi və.s bu kimi halları təyin etmək mümkündür.

Digər faydaları.

Mühasibat uçotunun kənd təsərrüfatına saydıqlarımızdan da başqa faydaları vardır. Kənd təsərrüfatına aid olan müəssisəni digər investor aldığı zaman ilk növbədə mühasibat uçotu məlumatlarını nəzərdən keçirir və təsərrüfatın hansı səviyyədə olduğunu ona əsasən təyin edir. Bir başqa faydası mühasibat uçotu məlumatları təkcə müəssisə sahiblərinə deyil eyni zamanda dövlətə də gərəklidir. Belə ki, statistik hesabatları tərtib etmək üçün bu məlumatatlardan istifadə edilir, ölkə iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatının hansı səviyyədə olması müəyyən edilə bilər.

Bir başqa bir məqam mühasibat uçotunun kənd təsərrüfatında əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki əmlakın qorunub saxlanması, gəlirliliyinin və səmərəliliyinin artırılmasına, işin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək etmək üçün istehsal prosesi haqqında lazımi məlumatları təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Yuxarıda

deyilənlərin hamısını mühasibat uçotunun iki əsas funksiyasına ayırmaq olar: işlərin vəziyyəti və nəzarət barədə məlumat vermək.

Ümumiyyətlə mühasibat uçotunun kənd təsərrüfatında olan əhəmiyyəti haqda bir çox məlumat vermək olar amma burda qeyd ediləsi vacib məqam ondan ibarətdir ki, mühasibat uçotu tək başına qərar verib, müəssisə üçün mənfəət əldə edə bilməz çünki mühasibat uçotu bir məqsəd deyil, o məqsədə çatmaq üçün istifadə olunan alətdir. Ona görə də idarə heyətinin məqsədlərinə çatması üçün mühasibat uçotu bir alət rolunu oynayır. Bu alətdən düzgün istifadə edilə bilsə məqsədə çatmaq və fayda əldə etmək olar.

Hər il ölkəmizdə aparılan vacib islahatlardan biri də sahibkarlıq və təsərrüfat subyektlərində maliyyə hesabatlarının düzgün qurulması və eyni zamanda uçotun düzgün və qanunvericiliyə əsasən təmin olunmasıdır. Uçotun düzgün təşkil olunmaması, mühasibat yazılışlarının (yəni ikili yazılışlar) və dövriyyənin gizlədilməsinə gətirib çıxarır. Bunun üçün də ölkəmizdə bəzi islahatlar həyata keçirir.

Həmin islahatlar aparılmamışdan əvvəl iri kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları vergi orqanında qeydiyyatata alınıb, uçotu aparılırdı amma kiçik istehsalçılar isə nəinki vergi uçotu aparılması heç vergi orqanında qeydiyyatata alınmırdı. Beləliklə onların qeydiyyatının olmaması iqtisadi göstəricilərə də birbaşa təsir göstərirdi. (<https://vergiler.az/news/taxes/4804.html>)

Dövr üzrə müqayisə etsək görürük ki, 2019-cu ilin ortalarından 10 mindən artıq kənd təsərrüfatının məhsullarının istehsalçıları və kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların mülkiyyətçisi uçota alınmışdır. Bu heç də kiçik göstərici deyil. Bir məsələni diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, burda əsas məqsəd bu fəaliyyətlə məşqul olan subyektləri vergiyə cəlb etmək deyil də real olan vəziyyəti düzgün əks etdirməkdir, yəni kənd təsərrüfatında uçotun dürüstləşdirilməsi vacib sayılan aspektdir.

Mühasibat uçotunun əsas məqsədi təqvim ili ilə üst-üstə düşməyən istehsal dövrləri üçün xərclərin fərqləndirilməsi və cari ilin məhsulu üçün keçən illərin xərcləri və ya gələcək illərin məhsulu üçün cari ilin xərcləri üçün xüsusi mühasibat uçotu obyektləri kimi ayrılmasıdır. Qeyri-bərabər kənd təsərrüfatı işlərinin mühasibat uçotuna təsiri var. Əsas kənd təsərrüfatı işləri dövründə mühasibat uçotunun əmək intensivliyi artır və iş həcmnin mövsümi azalması dövründə azalır. Kənd təsərrüfatı bitkiləri və heyvanlarının bioloji xüsusiyyətlərinə görə bir əkin və ya heyvan növündən (taxıl, taxıl tullantıları və saman, mal-qara yetişdirərkən heyvanların südü və s.) Bir neçə növ məhsul alınır. Beləliklə, maya dəyəri hesablamaq üçün istehsal xərclərini məhsul növləri arasında fərqləndirmək, onların paylanmasının iqtisadi cəhətdən əsaslı metodlarını tətbiq etmək zərurəti yaranır.

İqtisadiyyatın bir sahəsi kimi kənd təsərrüfatı, əsasən təbii amillərin təsiri ilə müəyyən edilən bir neçə cəhət ilə xarakterizə olunur.

Kənd təsərrüfatı mühasibatlığının özünə xas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, istehsal prosesi əmək obyektləri kimi istifadə olunan təbiət, torpaq və canlı orqanizmlər - heyvanlar və bitkilərlə əlaqələndirilir. İstehsal dövrünün əhəmiyyətli bir hissəsi canlı orqanizmlərə - insan üçün lazımlı faydalı xüsusiyyətlərə və keyfiyyətlərə yiyələnməyə yönəlmiş təsirdir. İqlim şəraitinin yaratdığı fasilələrə görə kənd təsərrüfatında istehsal dövrü digər sahələrə nisbətən xeyli uzundur. Beləliklə, mal-qara ətinin istehsalı bir neçə il çəkir, meyvə əkinlərinin becərilməsi - uzun illərdir, bitkiçilik məhsullarının istehsalı bir il davam edir.

Mühasibat uçotu təşkilatın əmlak və öhdəlikləri haqqında olan məlumatları davamlı və sənədli şəkildə toplayaraq pul formasında təqdim edən bir nizamlı sistemdir.

Kənd təsərrüfatında mühasibat uçotunun obyektləri bunlardır:

- Müəssisənin əmlakı (əsas vəsaitlər, mal-material ehtiyatları, qeyri-maddi aktivlər, pul vəsaitləri və s.);

- Xüsusi kapital (nizamnamə kapitalı, əlavə kapital, ehtiyat kapital və.s);
- Digər müəssisələrin borcları (debitor borclar), müəssisənin borclu olduğu müəssisələr (kreditorlar);

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin uçotunun əsas məqsədi bir müəssisənin inkişaf tendensiyalarını müəyyənləşdirmək, müxtəlif alternativlər seçmək və idarəetmə qərarlarını vermək üçün iqtisadi məlumatları təhlil etmə, şərh və istifadə etməkdir. Xüsusilə mühasibat məlumatları aşağıdakı idarəetmə səviyyələri tərəfindən istifadə olunur:

Kənd təsərrüfatında mühasibat uçotunun qarşısında duran əsas vəzifələr:

1. Torpaq əsas və əvəzolunmaz istehsal vasitəsi olduğundan torpaqların və investisiyaların dəqiq uçotunun təmin edilməsi;
2. Kənd təsərrüfatında mühasibat uçotu heyvanların sayının və onda baş verən dəyişikliklərin (diri çəkinin, nəslinin artması və s.), habelə bitkiçilik və heyvandarlıqda baş verən istehsal proseslərinin bütün spesifikliyi və özünəməxsusluğu ilə qeyd olunmasını təmin etməlidir.

Elmi əsaslı əkinçilik sistemlərinin istifadəsi təkcə torpaq məhsuldarlığının azalmasının qarşısını almağa deyil əksinə, onu əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa imkan verir. Torpağın spesifikliyi ondadır ki, hər ikisi mövzu (istehsal prosesinin ilkin mərhələlərində) və əmək vasitəsidir. Torpağın istehsal vasitəsi kimi rolu böyük olduğundan, emal, gübrə, əhəng, suvarma və istehsalın artırılması üçün digər tədbirlərin, təsirlərin artırılması, torpağın eroziya və digər arzuolunmaz hadisələrin qarşısının alınması, səmərəliliyin artırılması yollarını axtarmağa davam etmək üçün xərclərin uçotunu təşkil etmək tez və tam olmalıdır. istehsal və əmək.

3. Kənd təsərrüfatı məhsulları məkan baxımından dağınıqdır. Burada kənd təsərrüfatı texnikasından istifadə olunur. Bu xüsusiyyət istehsal

vahidlərinin təşkilinə təsir göstərir və yalnız məhsullar və heyvan növləri ilə deyil həm də müstəqil mühasibat vahidləri (şöbələr, təsərrüfatlar, emalatxanalar, briqadalar və s.) tərəfindən xərclərin və gəlirlərin uçotunu tələb edir.

4. Kənd təsərrüfatı texnikasından, istehsal ehtiyatlarından, məhsuldar heyvanlardan və digər ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasını təmin etmək;
5. Kənd təsərrüfatı məhsullarının vaxtında mədaxil edilməsi və dövlətə satış planının yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət;
6. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı zamanı məsrəflərin düzgün hesablanması və faktiki maya dəyərinin kalkulasiyasının düzgün təşkili;
7. Təsərrüfatında baş verən bütün əməliyyatların uçotda düzgün əks etdirilməsi, büdcə qarşısında olan öhdəliklərin vaxtında yerinə yetirilməsi və mənfəətin düzgün bölüşdürülməsinə nəzarət;
8. Ən sonda hesabatların vaxtında və düzgün tərtib edilməsi.

II FƏSİL.TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İSTEHSAL PROSESLƏRİNİN UÇOTUNUN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Bitkiçilik məhsullarının istehsalı proseslərinin uçotu

Bitkiçilik – dissertasiya mövzusunun və eyni zamanda kənd təsərrüfatının mühüm sahəsidir. Mühüm sahə olmasının başlıca səbəbi bu sahədən istehsal nəticəsində əldə edilən məhsullar sənayeni ərzaqla, əhalini ərzaqla, mal-qaranı yemlə təmin edir. Bitkiçiliyi də öz növbəsində bir neçə sahəyə bölmək olar: tərəvəzçilik, meyvəçilik, üzümçülük, tarlaçılıq, tərəvəzçilik və.s kimi sahələri misal göstərmək olar. Bitkiçiliyin qaşısında duran başlıca məqsədi əhalinin ərzağa olan tələbatını ödəmək üçün orta illik yem bazasının artırılması, dənli bitkilərin məhsuldarlığının yüksəldilməsi və digər əhəmiyyətli kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artırılması. Bitkiçilik eyni zamanda heyvandarlıq üçün yem bazası rolunu da oynayır. Bunun üçün də təbiki vacib olan addım yem istehsalının sürətli artırılmasıdır.

Göründüyü kimi bitkiçiliyin qarşısında duran mühüm məsələlər olduqca çoxdur. Hələki hər hansı bir ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli münbit şərait və iqlim şəraiti mövcuddursa bu məqsədlərin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir amma burda əsas məqam ondan ibarətdir ki, bu məqsədlərə çatmaq üçün mühasibat uçotunun düzgün təşkil olunması olduqca vacib məsələdir.

Birinci fəsildə də dediyimiz kimi kənd təsərrüfatının özünəxas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burda istehsal mövsümi xarakter daşıyır. Eyni zamanda bu bitkiçilikdə də belədir və istehsal məsrəfləri ilin müxtəlif dövrlərində qeyri-bərabər paylanır. Bitkiçilik məhsulları yetişdiyi zaman onların artıq yığım dövrü başlayır və bu məhsullardan əsas və əlavə məhsullar alınır (kökümeyvəli bitkilərin gövdə və yarpaqları, küləş və.s). Burda vacib məqam ondan ibarətdir ki, cari ilin məhsulu üçün istehsal məsrəfləri gələcək üçün olan olan məsrəflərlə paralel aparılır. Texnoloji prosesə bir neçə mərhələ aid edilir:

- torpaqların səpin üçün hazırlanması (şumlama, malalama, kultivasiya və i.a.);
- səpmə (əkmə);

- bitkilərə qulluq;
- məhsul yığımı.

Burdan belə bir qənaətə gəlirik ki, bitkiçilikdə hər zaman bitməmiş istehsal mövcuddur. Bunu qeyd etməkdə məqsəd ondan ibarətdir ki, məhsulun maya dəyərini hesabladığımız zaman bunları nəzərə almaq lazımdır.

Burada uçot elə təşkil olunmalıdır ki, cari ilin məhsulu üçün çəkilən məsrəflər və eyni zamanda gələcək dövrün məhsulu üçün çəkilən məsrəflər bir-birindən fərqlənsin. Qeyd olunanları nəzərə alsaq bitkiçiliyə aid olan analitik hesabları aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. İlk növbədə bitkiçilikdə istehsal prosesi ilə birbaşa əlaqədə olan və bölüşdürülməli olan məsrəflər. Bu məsrəfləri birkiçiliyə aid olan məsrəflərə aid etmək olmaz:
 - Əsas vəsaitlərin saxlanması üçün olan məsrəflər;
 - Suvarma üçün olan məsrəflər;
 - Qurudulma üçün olan məsrəflər;
 - Torpağın əhəng və ya gips ilə gübrələnməsi üçün olan məsrəflər.

Bölüşdürülməli olan məsrəfər hesabat dövrünün sonunda konkret bitkilərə aid olan məsrəflərə daxil edilir.

2. Bitkilər və eyni zamanda bitki qrupları (yazlıq dənli bitkilər, payızlıq dənli bitkilər, texniki bitkilər, dənli bitkilər, kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri, yem bitkiləri, örtülü torpaq tərəvəzi, bağçılıq və s.)
3. Yem istehsalı üçün olan analitik hesablar (senajın hazırlanması üçün, otununun hazırlanması üçün məsrəflər, siloslaşdırmaya olan məsrəflər və.s)

4. Bitməmiş istehsala aid olan analitik hesablar. Bunalara da misal olaraq payızlıq dənli bitkilərin səpini, şum qaldırılması və.s)

Buna görə də bitkiçilikdə məsrəflərin uçot obyektləri müxtəlif olduğu üçün istehsal məsrəflərinin uçotunda sadə formadan istifadə olunur.

Bitkiçilikdə olan məsrəflər və məhsul çıxışının uçotu 202 №-li “İstehsalat (iş və xidmət) məsrəfləri” hesabının müvafiq analitik hesablarda məsrəf maddələri üzrə aparılır:

- Əmək haqqı üzrə olan məsrəflər;
- Sosial sığortaya ayırmalar;
- Toxum və əkin materialları;
- Mineral və gübrələr;
- Bitki mühafizəsi üçün məsrəflər;
- Əsas vəsaitlərin saxlanması üçün məsrəflər:
 - a) neft məhsulları
 - b) əsas vəsaitlərin köhnəlməsi yəni amortizasiyası
 - c) əsas vəsaitlərin təmiri
- İş və xidmətlər;
- İstehsalın təşkili və idarəedilməsi;
- Sığorta ödənişləri;
- Kreditə görə ödənişlər;
- Sair məsrəflər.

Bu sahədə xərclər əmələ gəldikdə ilkin və icmal snədlərinə əsasən mühasibat yazılışları aparılır.

Hesabın debetində müvafiq olaraq 202№-li “İstehsalat (iş və xidmət) məsrəfləri” hesabının bitkiçiliyə aid olan subhesabı, kreditində isə 533, 522, 201№-li və.s hesablar öz əksini tapır.

Məhsul yığımı zamanı alınan hazır məhsullar plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir. Bu halda yazılış:

Dt - 204 (Hazır məhsul), 201(Material ehtiyatları

Kt – 202 (Bitkiçilik hesabının müvafiq subhesabı)

Bitkiçilik təsərrüfatlarında aşağıda göstərilən təsərrüfat əməliyyatları baş verir:

1. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsində işləyən işçilərə əmək haqqı hesablanmışdır – 35000 manat.

Dt 202 – “Bitkiçilik” subhesabı.

Kt 533– 35000 manat.

2. Sosial Sığorta Fonduna ayırmalar aparılmışdır – 7700 manat.

Dt 202 – “Bitkiçilik” subhesabı.

Kt 522 – 7700 manat.

3. Anbardan toxum və əkmə materialları buraxılmışdır – 8000 manat.

Dt 202 – “Bitkiçilik” subhesabı.

Kt 204 – “Kənd təsərrüfatı məhsulları” (toxum və əkmə materialları analitik hesabları) – 8000 manat.

4. Traktor, kombayn və digər maşınların işlərinə yanacaq və sürtkü materialları sərf edilmişdir – 12000 manat.

Dt 202 – “Bitkiçilik” subhesabı.

Kt 201 – “Material ehtiyatları”, “Neft məhsulları” sub-hesabı -
12000 manat.

5. Tarlaya peyin daşınmışdır – 4000 manat

Dt 202 – “Bitkiçilik” subhesabı.

Kt 202 – “Heyvandarlıq” subhesabı – 4000 manat.

6. Bitkiçiliyə “Köməkçi istehsalatın xidməti” silinmişdir – 5000 manat.

Dt 202 – “Bitkiçilik” subhesabı.

Kt 202/2 – “Köməkçi istehsalat” – 5000 manat.

7. İlin axırında “Ümumistehsalat” və “Ümumtəsərrüfat” xərclərinin
“Bitkiçiliyə” düşən hissəsi silinmişdir - 40000 manat

Dt 202 – “Bitkiçilik” subhesabı – 40000 manat.

Kt 721 – 15000 manat (Ümumistehsalat).

Kt 721 – 25000 manat (Ümumtəsərrüfat).

Maraqlı sual odur ki, məhsulların maya dəyəri plan maya dəyəri ilə müəyyən olunursa, faktiki məsrəflər bəs nə vaxt müəyyən olunur? Faktiki məsrəfləri yalnız hesabat ilinin sonunda müəyyən etmək mümkündür. Bunun səbəbi ondan ibarətdir ki, burda çəkilən digər məsrəflər vardır. Arıçılıqda, arıların saxlanması üçün çəkilən məsrəflər, məhv olmuş əkinlər üzrə məsrəflər müəyyən ediləcək, torpaqların gipslə gübrələnməsi, əhənglə gübrələnməsi, suvarılması üzrə məsrəflər və s. yəni müvafiq hesablarda yığılan digər məsrəflər il sonu bağlanıb 202 №-li “İstehsalat (iş və xidmət) məsrəfləri” hesabın əlavə ediləcəkdir.

Beləliklə, belə qənaətə gəliri ki, hesabat ilinin axırında bitkiçiliyin analitik hesablarının debet tərəfində faktiki məsrəflər, kredit tərəfində isə plan qiyməti ilə məhsul çıxışı uçota alınır. Məhsul çıxışı faktiki məsrəflər səviyyəsinə çatdırılmalıdır.

Bunun üçün bitkiçiliyin birinci qrup analitik hesablarının məsrəfləri bölüşdürülür və sonra analitik hesabların qalan qrupları üzrə məhsulların faktiki maya dəyəri hesablanır. Bitkiçilik məhsullarının faktiki maya dəyəri hesablandıqdan sonra kalkulyasiya fərqi müəyyən edilir və bitkiçilik məhsullarının istehlak olduğu sahələrə əlavə yazılış yaxud “qırmızı storno” üsulu ilə silinir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən yüksək olarsa əlavə yazılış üsulu tətbiq edilir, əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən aşağı olarsa “qırmızı storno” üsulu tətbiq edilir. Buna görə son balansda 202-1 “Bitkiçilik” hesabında bitməmiş istehsalatda məsrəf məbləği əks etdirilə bilər.

Hər hansı sahədə mühasibat uçotu təşkil olunduğu zaman təbiki uçotun obyektinə qeydiyyatla alınmış ona uyğun uçot təşkil olunur. Kənd təsərrüfatının bitkiçilik sahəsində də bu obyektlər, kənd təsərrüfatı bitkiləri, bölüşdürülməli olan xərclər, kənd təsərrüfatı işləri və s. olan obyektlərdir.

Xərclərin uçot obyektlərinin aşağıdakı nomenklaturası qəbul edilmişdir:

Birinci qrup xərc obyektləri: Dənlilər və dənli paxlalı bitkilər. Payızlıq dənli bitkilər (buğda, arpa, dən üçün qarğıdalı və s.).

Yazlıq dənlilər və paxlalı bitkilər (yazlıq buğda, sair yazlıq sünbüllü dənli bitkilər və s.).

Texniki bitkilər (pambıq, tütün, günəbaxan və s.)

Kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri (kartof, kələm, xiyar, pambıq və s.).

Yem bitkiləri (silos bitkiləri qarğıdalıdan başqa, silos üçün qarğıdalı və yaşıl yem, birillik otlar, çoxillik otlar, yaxşılaşdırılmış biçənəklər və otlaqlar, təbii biçənəklər və otlaqlar və s.)

Örtülü torpaq tərəvəzi (qış şitilliyi, yaz şitilliyi, parnik və s.)

Meyvə, giləmeyvə və üzümlüklər və digər çoxillik əkmələr.

İkinci qrup xərc obyektləri. Bitməmiş istehsalat (gələcək ilin məhsulu üçün çəkilən xərclər). Bu xərc obyektinə daxildir: payızlıq dənli bitkilər səpini, qışda tərəvəz bitkiləri səpini və s.

Üçüncü qrup xərc obyektləri. Ayrı-ayrı növ xərcləri birdən-birə birinci və ikinci qrup xərc obyektlərinə aid etmək olmaz. Belə ki, onlar xərclərin bir neçə və çoxlu uçot obyektlərinə aid edilir. Onlar bölüşdürülməli olan xərclər adlanır. Onlar il ərzində ayrıca analitik hesabda uçota alınır və ilin axırında bölüşdürülür. Bölüşdürülməli olan xərc obyektlərinə daxildir: amortizasiya ayırmaları, bitkiçilikdə istifadə olunan əsas vəsaitlərin təmiri üçün xərclər (yaxud təmir üçün ayırmalar), suvarma üçün xərclər, qurutma üçün xərclər, tarlaqoruyucu zolaqların saxlanması üçün xərclər.

Dördüncü qrup xərc obyektləri. Bitkiçilik sahəsində bəzi xərc növləri yem istehsalı, yığımdan sonra məhsul emalı və s. ilə əlaqədardır. Onlar ayrıca analitik hesabda uçota alınır. Bu xərc obyektlərinə daxildir: silosun tədarüku, senajın tədarüku, ot ununun istehsalı, ot tədarüku, küləş, yığımdan sonra məhsul emalı və s. Bu xərc obyektləri əlavə, əlaqədar məhsulların miqdarını müəyyən etmək və ilin axırında həmin məhsulların maya dəyərini müəyyən etmək üçün açılır.

Hər bir təsərrüfatın fəaliyyətinin əsas göstəricisi istehsal olunan məhsulun maya dəyəridir. Bitkiçilikdə də əhsulun maya dəyəri fəsarrüfat fəaliyyətinin və maliyyə fəaliyyətinin əsas göstəricisidir. Maya dəyəri hər birimizin bildiyi kimi fəaliyyət

göstərən hər hansı bir təsərrüfatda hazırladığı məhsulun bir ədədinin (təsərrüfatda aslı olaraq ölçü dəyişə bilər) ona hansı qiymətə başa gəlməsidir.

Kənd təsərrüfatında məhsulun maya dəyərini hesablanması ildə bir dəfə yəni ilin sonunda illik hesabat tərtib olunduğu zaman hesablanır.

Əvvəla məhsulun maya dəyərini hesablanma qaydasını nəzərdən keçirməmişdən qabaq məhsulun maya dəyərini hesablanması zamanı istifadə olunan anlayışları nəzərdən keçirək. Bunlara misal olaraq məhsulun maya dəyərini hesablanılma obyektləri, məhsul növü, maya dəyərini hesablanma vahidi, maya dəyərini hesablanılma metodları və məhsulun maya dəyərinə hansı xərclərin daxil olması anlayışlarını nəzərdən keçirək.

Bitkiçilikdə yaranan əsas, əlaqədar və əlavə məhsulu aydınlaşdırmaq. Əsas məhsul o məhsula deyilir ki, onların vasitəsilə istehsal təşkil olunur. Buna misal olaraq: dən, tərəvəz kartof, və.s

Əlavə məhsul isə əsas məhsuldan alınır və onlar ikinci dərəcəli məhsul hesab olunur. Bunlara misal olaraq: saman, küləş, birillik və çoxillik ot toxumunun döyümündən alınan küləş və s.

Bir və ya digər istehsal prosesi nəticəsində əldə edilən məhsula əlaqədar məhsul deyilir. Məsələn, kətançılıqda kətan küləşi və toxumu və s.

Əsas və əlavə məhsul arasında xərclər müxtəlif qaydada bölüşdürülə bilər. Təcrübədə xərclərin bölüşdürülməsinin bir neçə üsulu tətbiq edilir:

- a) müəyyən olunmuş qiymətlə əlavə məhsulun dəyəri cəmi xərc məbləğindən çıxmaq yolu ilə;
- b) xüsusi əmsalları tətbiq etmək yolu ilə. Bu üsulda əsas məhsul şərti olaraq vahid götürülür, qalan məhsullar isə müvafiq hesablamalar əsasında ona bərabərləşdirilir. Beləliklə, hər məhsul növünü şərti məhsula çevirmək

üçün çəki hesablanır və xərclər həmin xüsusi çəki əsasında əsas və əlavə məhsul arasında bölüşdürülür;

- c) satış qiyməti ilə məhsulun dəyərinə proporsional olaraq xərclər məhsullar arasında bölüşdürülür;
- d) müstəqim məsrəflərin konkret məhsul növünə birbaşa aid edilməsi və ayrı-ayrı obyektlərin maya dəyərini hesabarkən dərhal aid etmək mümkün olmayan ümumi xərclərin müəyyən olunmuş bazaya əsasən bölüşdürülməsi (yığılan sahə üzrə, əmsal ilə və i.a.);
- e) ekspert yolu ilə ayrı-ayrı növ alınmış məhsullara çəkilən məsrəflərin qiymətləndirilməsi və müəyyən nisbi göstəricilərdə ifadə olunması;
- f) müəyyən olunmuş normativlər üzrə xərclərin bölüşdürülməsi;
- g) bir neçə növ alınan məhsul üçün ümumi əlamətlərdən birinin kəmiyyət əhəmiyyətinə mütənasib olaraq ayrı-ayrı məhsul növləri arasında xərclərin bölüşdürülməsi (məsələn, onlarda olan yararlı taxılın , qidalı maddələrin miqdarına mütənasib olaraq).

Bitkiçilik məhsullarının maya dəyəri qeyd olunan kimi kalkulyasiya edilir: taxıl (dən) - franko tarla (xırman), quru ot – franko – taya, kökümeyvəlilər, kartof, tərəvəz, bağça məhsulları, pambıq, kətan və digər texniki bitkilər – franko saxlanılma yerləri, silos üçün yaşıl kütlə - franko siloslaşdırma yeri və s. Dənli bitkilər üzrə aşağıdakı əmsallardan istifadə edilir: dən – 1 sentner =1,0; Saman – 1 sentner = 0,08 (*Abdulov Ş.V., Əhmədov Y.B.,və Verdiyev İ.A. 2014*). Qeyd olunan bu anlayışları məsələ üzərində izah verə:

Təsərrüfatda 50000 sentner buğda və 55000 sentner saman döyülmüşdür. Buğdanın becərilməsi üçün 23000 AZN xərc çəkilmişdir və şərti məhsulun miqdarını və xüsusi çəkisini müəyyən edək.

Buğda $50000 * 1 = 50000$ vahid

Saman $55000 * 0.08 = 4400$ vahid

Cəmi 54400

Məhsulun xüsusi çəkisi: buğda 91,9 %, saman 8,1 %

Burada buğdaya ($2300 * 91,9\%$) 2113.70 AZN xərc düşür

Samana isə ($2300 * 8,1\%$) 186.30 AZN xərc düşür

İndi isə hər məhsul üçün müvafiq olaraq maya dəyərin təyin edək:

1 sentner buğdanın maya dəyəri 0.042 AZN ($2113.70/50000$)

1 sentner samanın maya dəyəri isə 0.003 AZN ($186.30/55000$)

İndi isə məhsulun maya dəyərini digər kənd təsərrüfatı məhsulu olan qarğıdalı əsasında hesablayaq. Qarğıdalı məhsullarının maya dəyərini kalkulyasiya edərkən bəzi əmsallardan istifadə olunur: dən (quru dənə çevirməklə) 1 sentner = 1; gövdə 1 sentner = 0,17. Burada olan prosesdə əvvəlcə bütün növ dən quru dənə çevrilir və tam yetişən qarğıdalı qıçasını yuxarı təşkilat tərəfindən müəyyənləşdirilən dən bazis nəmliyi (22%) nəzərə alınmaqla orta sutkalıq üyüdülmə yolu ilə qıçadan faktiki alınan dən çıxımına əsasən dənə çevirirlər. Təsərrüfatda qalan qıçalar orta sutkalıq nümunədən çıxış edilərək laboratoriya tərəfindən təyin edilən orta əmsala əsasən dənə çevrilir. Sütül və tam yetişməmiş qarğıdalı qıçaları aşağıdakı misalların köməkliyi ilə quru dənə çevrilir: sütül qıça 0,25-0,30, tam yetişməmiş qıçalar isə 0,40-0,45. Qarğıdalının maya dəyərini hesablanmasını misal üzrə izah edək.

200 hektar qarğıdalı əkini sahəsindən 20000 sentner tam yetişmiş dən, sütül qıçalardan 4000 sentner dən, tam yetişməmiş qıçadan 3800 sentner dən, 50000 sentner gövdə və yarpaqlar toplanmışdır. Qarğıdalının becərilməsinə 138000 manat xərc çəkilmişdir.

Bunları quru dənə çevirək:

*Qurun dən (20000*1)=20000 sentner*

*Sütül yetişmiş qarğıdalıdan alınan dən (4000 sentner*0,30) = 1200 sentner*

Tam yetişməmiş qıçadan dən (3800x0,40) = 1520 sentner

İndi isə alınmış məhsulları misallara əsasən şərti məhsula çeviririk:

Quru dən (20000+1200+1520) = 22720 sentner.

Gövdə və yarpaqlar 50000 sentner x 0,17 = 8500 sentner

Yekun: 31220 vahid

Növlər üzrə xüsusi çəkili təyin edək:

*Quru dənə çevrilmiş dən: (22720*31220)*100% =72,77%*

*Gövdə və yarpaqlar (8500/31220)*100%=27,23%*

Məsrəfləri quru dən, gövdə və yarpaqlar arasında bölüşdürək:

Quru dənə çevrilmiş dən (şərti dən) istehsalına çəkilən məsrəflər:

*138000*72,77%= 100422,60 AZN*

1 sentner şərti dənə maya dəyərini təyin edək: 100422,60/22720 = 4,42 AZN

Müxtəlif yetişkinlik səviyyəsində olan dən istehsalına çəkilən məsrəfləri hesablayaq:

*Tam yetişmiş (quru) dən 20000*4,42 = 44200 AZN;*

*Sütül səviyyəsində olan dən 1200*4,42 = 5304 AZN;*

*Tam yetişməmiş dən 1520*4,42 = 6718,40 AZN*

Müxtəlif yetişkinlik səviyyəsində olan dən xərcini hesablayaq:

Tam yetişmiş dən 10000 sentner x 5,74 manat = 57387,35 AZN

Sütül səviyyəsində olan dən 5304 AZN /4000 sentner = 1,33 AZN.

Tam yetişməmiş dən 6718,40 AZN /3800 sentner = 1,77 AZN.

Gövdə və yarpaqlar 37577,40 AZN / 50000 sentner = 0,75 AZN

2.2 . Heyvandarlıq məhsullarının istehsalı proseslərinin uçotu

Bitkiçiliyin öz növbəsində yaxşı inkişaf etməsi eyni zamanda heyvandarlığın da düzgün inkişaf etməsi üçün əlverişli zəmin yaradır. Heyvandarlıq isə əhalinin ən vacib məhsullara olan tələbatını ödəyir. Misal üçün, ət, süd, yumurta və.s amma eyni zamanda yeyinti və sənaye üçün xammal rolunu oynayır. Ümumiyyətlə heyvandarlıq və bitkiçilik bir-biri ilə sıx bağlı olan sahədir. Belə ki, heyvandarlıq bitkiçilikdə məhsuldarlığı yüksəltmək üçün üzvü gübrə verir.

Daima kənd təsərrüfatı üçün əhəmiyyətli olan bu sahənin inkişaf etdirilməsinə, yəni ictimai heyvandarlığın məhsuldarlığının artırılması diqqət edilib və ediləcəkdir.

Bitkiçilikdə də olduğu kimi heyvandarlıqda da qarşıya qoyulan əsas məsələ çəkilən məsrəflərin düzgün müəyyən olunması və məhsul çıxışının səmərəli təşkil olunmasıdır.

Heyvandarlıq üçün məsrəflərin və məhsul çıxışının uçotunun qarşısında duran əsas vəzifələr:

- mal-qara qrupları üzrə və eyni zamanda istehsal növləri üzrə olan məsrəflərin düzgün müəyyən olunması və onların iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması;

- iqtisadi cəhətdən eyni olan maddə və elementlərin xərclərinin düzgün bölünməsi, eyni zamanda əsas və əlavə məhsulların maya dəyərinin düzgün təyin olunması;
- heyvandarlıqda alınan məhsulun vaxtında, düzgün və tam əks etdirilməsi;
- ən sonda təsərrüfatlar üzrə xərclərin düzgün müəyyən olunması.

Heyvandarlıqda məsrəflərin və məhsul çıxışı 202 №-li İstehsalat xərcləri adlı hesabda öz əksini tapır. Bu hesabın debetində xərclər, kreditində isə məhsul çıxışı uçota alınır.

Heyvandarlıq məhsullarının maya dəyərini hesablamaq üçün bu xərclər mal-qara növləri üzrə və yaşına uyğun olaraq aparılır. Bu sahəyə aid olan xərclər müvafiq hesabın “heyvandarlıq” subhesabında öz əksini tapır.

İndi isə bitkiçilikdə olduğu kimi heyvandarlıq məhsullarını da uçot obyektləri üzrə bölünməsinə qeyd edək.

Maldarlıq. Bu uçot obyektinə aid olan növlər südlük istiqamətli iri buynuzlu mal-qara: əsas sürü (inəklər və törədici buğalar), bəslənilməkdə və kökəldilməkdə olan heyvanlar (bütün yaşlarda olan cavan heyvanlar və kökəldilməkdə olan yaşlı heyvanlar).

Ətlik istiqamətli iri buynuzlu mal-qara: əsas sürü (inəklər, törədici buğalar, 8 aylığa qədər danalar), bəslənilməkdə və kökəldilməkdə olan heyvanlar (8 aylıqdan yuxarı dişi və erkək cöngələr, kökəldilməkdə olan heyvanlar).

Donuzçuluq. Ölkəmizdə bu sahə çox da yaxşı inkişaf etməsə də bu sahənin tərkib hissəsi sayılır. Əsas sürü, bəslənilməkdə və kökəldilməkdə olan donuzlar.

Qoyunçuluq. Respublikamızda dağlıq və dağətəyi zonalarda daha yaxşı inkişaf edən təsərrüfatdır. Yunluq və ətlik qoyunçuluq, qaragül qoyunçuluğu.

Quşçuluq. Yaşlı sürü, bəslənilməkdə olan cavanlar, inkubasiya yumurtaları.

İxtisaslaşmış təsərrüfatlarda xərclərin uçot obyektləri mövcud texnologiyaya uyğun müəyyən edilir. Məsələn, yumurtalıq istiqamətli quşçuluqda: yumurtlayan anac toyuqlar, yumurtlayan sənaye istiqamətli toyuqlar, cavan toyuqlar (1 gündən 180 günlüyə qədər olanlar), ətlik çolpaların bəslənməsi (broyler). Sair quş növləri (ördəklər, qazlar, hinduşqalar, firəng toyuqları) üzrə uçot iki qrup üzrə (yaşlı sürü və bütün yaşlarda olan cavanlar) aparılır.

Atçılıq. Əsas sürü, bəslənilməkdə olan cavanlar. Cavan iş heyvanlarının saxlanılma xərci ayrıca uçota alınır.

Maralçılıq və dəvəçilik. Əsas sürü, bütün yaşlarda olan cavanlar və kökəldilməkdə olan yaşlı heyvanlar.

Dovşançılıq və xəzlik vəhşi heyvandarlıq. Adi təsərrüfatlarda uçot sahələr üzrə bütünlükdə aparılır. İxtisaslaşmış təsərrüfatlarda uçot dovşançılığın istiqamətləri (ətlik, dəri) üzrə, vəhşi heyvandarlıq üzrə isə əsas sürü və cavan vəhşi heyvanlar üzrə aparılır.

Arıçılıq, balıqçılıq və ipəkçilik. Bu sahələr üzrə uçot bütövlükdə sahə üzrə aparılır.

Heyvandarlıqda ilkin uçotun təşkili ilkin sənədlər əsasında bütün növbəti yazılışlar müəyyən olunur. Bu sənədlərə misal olaraq:

- əmək sərfi uçotu üçün olan sənədlər

Bu sənədin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, heyvandarlıq işçisinin əmək haqqısını hesablamaq üçün istifadə olunur. Bu sənədə 135-KT №-li forma da deyilir. Burada işçinin əmək haqqısının hesablanması əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, alınan məhsul əsasən təyin olunur (süd, çəki artımı, yun, yumurta və.s). Ona görə də əmək haqqını hesablamaq üçün məhsul çıxışının qeyd olunduğu sənədlərdən istifadə olunur.

Heyvandarlıq işçisinin iş vaxtı isə 140- KT №-li forma olan iş vaxtının uçotu üzrə olan tabeldə qeydə alınır.

- əmək əşyalarını uçota almaq üçün olan sənədlər (eyni zamanda yem və sair material qiymətlilərinin sərfi)

Əmək əşyalarının uçotu dedikdə burada əsas məqsəd heyvan növlərinə verilən yemlərin qeydiyyatına alınması və eyni zamanda onların silinməsinə düzgün qeyd olunmasıdır. Bu da 175 KT №-li formada öz əksini tapır. Əgər ümumiləşdirsək 303 KT №-li forma adlı ilkin sənəddə biz heyvan qrupu, növləri üzrə olan silinməni görə bilərik. Hətta burada lazım gəldikdə yemdə olan həzm olunan proteinin həcm miqdarını da görə bilərik.

Bir başqa məqam isə qeyd olunan sair material qiymətliləri dedikdə dezinfeksiya, dezinfeksiya dərmanları, biopreparatlar və.s nəzərdə tutulur.

- əmək vəsaitlərindən istifadənin uçotu üzrə olan sənədlər

Əmək vəsaitlərindən istifadə üçün ilkin sənədlər dedikdə burada hesablanan amortizasiya və təmir fondu üçün ayırmaların sənədləri nəzərdə tutulur.

- çəki artımının, məhsul çıxışının uçotu üzrə olan sənədlər

Məhsul çıxışının uçotu üçün ilkin sənədlər kifayət qədərdir. Bunun da səbəbi ondan ibarətdir ki, heyvandarlığın müxtəlif növlərdən ibarət olmasa eyni zamanda müxtəlif şərait və xarakteristikadan ibarət olmasıdır. Bu sənədlər iki qrupa bölünür:

- heyvandarlıq məhsullarının mədaxili üzrə sənədlər
- çəki artımı və balanın mədaxili üzrə sənədlər.

Birinci qrup sənədlərə aiddir: südün mədaxili üçün – süd sağımının uçotu jurnalı (176-KT №-li forma), yunun mədaxili üçün – yunun qırılması və qəbulu aktı (181-KT №-li forma), yumurtanın mədaxili üçün – kənd təsərrüfatı məhsullarının daxil

olması gündəliyi (168-KT №-li forma). İxtisaslaşmış təsərrüfatlarda digər sənəd formalarından da istifadə olunur.

İkinci qrup sənədlərə aiddir: heyvanların balalarının mədaxili üçün akt (211 -KT №-li forma), vəhşi heyvanların balalarının mədaxili üçün toplayıcı akt (228-KT №-li forma), heyvanların çəkilməsi cədvəli (216-KT №-li forma) və çəki artımının mədaxili üçün çəki artımının müəyyən edilməsi hesablamaları (217-KT №-li forma), eyni zamanda ixtisaslaşmış təsərrüfatlarda həmin sənədlərlə yanaşı əlavə formaldan da (gündəlik quşların çıxışı və mədaxili üçün akt və s.) istifadə olunur.

202№-li “İstehsalat xərcləri” hesabının heyvandarlıq adlı subhesabında müvafiq məsrəflər burada qeydiyyatla alınır. Bu məsrəflərə misal olaraq:

- əmək haqqı ilə birlikdə və onunla birlikdə sosial sığorta ayırmaları;
- heyvanların mühafizə vasitələri;
- yemlər;
- əsas vəsaitlərin saxlanması üçün olan xərclər (amortizasiyası,neft məhsulları,əsas vəsaitlərin təmiri və.s);
- müxtəlif iş və xidmətlər;
- istehsalın təşkili və idarətməsi üzrə olan məsrəflər;
- heyvanların ölümündən olan məsrəflər;
- digər məsrəflər.

İl ərzində heyvandarlıqda alınan məhsullar da bitkiçilikdə olduğu kimi plan maya dəyəri və ya satış qiyməti ilə qiymətləndirilərək mədaxil edilir. İlin axırında isə plan maya dəyəri faktiki maya dəyərində çatdırılır.

Heyvandarlıqda müxabirləşmələr 202№-li “İstehsalat xərcləri” adlı heyvandarlıq subhesabı digər hesablarla olan müxabirləşmələri aşağıdakı cədvəldə qeyd olunmuşdur.

Cədvəl 9: Heyvandarlıq sahəsində olan əməliyyatların müxabirləşmələri

Sıra №-si	Əməliyyatın məzmunu	Hesabın	
		Debeti	Kredit
1.	Heyvandarlıq sahəsinin əsas vəsaitləri üzrə hesablanmış amortizasiya məbləğinə silinməsi	202-2	112
2.	İşlənmiş yemin, dərmanların, dökəmənin, sair materialların dəyərində silinməsi	202-2	101
3.	Heyvandarlıqda istifadə olunan məhsullar üzrə kalkulyasiya fərqi məbləğinə silinməsi	202-2	202-3
4.	Heyvandarlığa aid olan ümumistehsalat və ümumtəsərrüfat xərcləri məbləğinə	202-2	721
5.	Heyvandarlıq üçün sair istehsalat və təsərrüfat xidməti məbləğinə	202-2	731
6.	Heyvandarlığa aid olan gələcək dövrün xərcləri məbləğinə	202-2	191
7.	Heyvandarlıq məsrəflərinə aid edilən ölə cavan və kökəldilməkdə olan heyvanların balans dəyərində	202-2	101
8.	Mədəni otlaqların saxlanması üçün aid olan, otarılma yolu ilə heyvanların saxlanması zamanı peyinin dəyərində, tozlanan bitkilərə aid olan arıçılıq məsrəflərinə	202-1	202-2
9.	Sonra xərclərə silinməsinə	202-2	731

Mənbə: Verdiyev İ.A., Abdulov Ş.V və Əhmədov Y.B “Kənd təsərrüfatında mühasibat (idarəetmə) uçotu” Dərslik, 2014. (səh 144)

İndi isə hər sahə üçün əməliyyatlı olan, istehsal olunan məhsulun maya dəyərində necə hesablanmasına diqqət yetirək. Bitkiçildə olduğu kimi heyvandarlıqda da əsas, əlavə və əlaqədar məhsullar istehsalatdan alınır.

Əvvəla heyvandarlıq sahəsində də bu məhsulların izahın verək. Əsas məhsul dedikdə, bunlara müfaviq olaraq süd,yun,yumurta,diri çəki,çəki artımı və.s misal göstərmək olar. Digər sahələrdə isə əlaqədar məhsul da alınır. Bunlara isə misal olaraq, südlük maldarlıqda – bala və süd, qoyunçuluqda – bala, çəki artımı əlaqədar məhsullar adlanır. Ən sonda isə əlavə məhsullara misal olaraq, quş peyini, peyin, vəhşi heyvanın əti, tökülən yun və.s misal göstərmək olar. Ümumiyyətlə əsas məhsulun maya dəyərini hesablamaq üçün maliyyə planında qəbul olunmuş müfaviq qiymətlə əlavə məhsulun dəyəri heyvandarlıq sahəsinə çəkilən xərcdən uyğun qaydada çıxılır.

İlk növbədə iri buynuzlu mal-qaranın maya dəyərini hesablamaq üçün burada hansı göstəricilərə əsasən maya dəyərinin müəyyən olunmasına diqqət yetirək. Burada yetişdirilən heyvanlar iki istiqamət üçün inkişaf etdirilir: ətlik və südlük. Südlük istiqamətdə hesablanma obyektinə sürü üzrə olan süd və bala hesab olunur.

Südlük sürü üzrə məhsulun maya dəyərini müəyyən etmək üçün, südlük sürü üzrə qeydiyyatla alınan xərclərdən möhkəm qiymət ilə əlavə məhsulların dəyəri çıxılır.

Əvvəl uçot reqistrlərində südün 1 sentneri = 1 şərti vahid kimi qəbul olunurdu, bir baş bala isə 1,5 sentner südün plan maya dəyərində bərabər götürülürdü amma sonra isə bu əmsal əlavə xərclər çıxıldıqdan sonra yerdə qalan məbləğin 90%-i südə, 10%-i isə balaya aid edilirdi (*Abdulov Ş.V., Əhmədov Y.B., və Verdiyev İ.A. 2014.*).

Göründüyü kimi burada məhsulun maya dəyəri xüsusi çəki ilə müəyyən olunur və süd və bala arasında bölünməklə təyin edilir.

Çəki artımının maya dəyərini hesablanması kökəlməkdə olan yaşlı heyvanlar və bütün yaşlarda olan cavan heyvanlar vasitəsi ilə təyin olunur. Burada uçota alınan xərclər və məhsul çıxışı hesabına bir sentner çəki artımı bir sentner diri çəkinin maya dəyərini hesablamaq mümkündür.

İndi isə çəki artımı prosesinin necə tətbiq olunduğunu izah edək. Belə ki, hesabat ilinin sonunda qalan cavan heyvanların çəkisinin üzərinə ölən cavan heyvanların çəkisi (öldüyü gün olan çəki qeyd olunur) və eyni zamanda il ərzində olan cavavan heyvanların çəkisi də toplanılır sonra isə buradan bala heyvanlar da daxil olmaqla cavan heyvanların çəkisi və ilin əvvəlinə olan cavan heyvanların çəkiləri çıxılır. Bu hesablama prinsipi nəticəsində çəki artımı müəyyən edilir.

Çəki artımını nəzərə aldığımız zaman eyni zamanda burada kökəlməkdə olan və heyvanların ölümündən olan itkilər də maya dəyərinə daxil edilir amma bura da bir məqamı qeyd edək ki, müxtəlif xətliliklər nəticəsində və eyni zamanda maddi məsul çəsin günahı üzündən ölən heyvanlar maya dəyərinə daxil edilmir. Həmin bu ölümdən olan itki xərcləri də 202 №-li “İstehsal məsrəfləri” adlı hesabın “Mal-qaranın ölümündən olan itkilər” adlı subhesabında uçota alınır.

Kökəldilməkdə olan heyvanların və cavan mal-qaranın saxlanmasına çəkilən xərclərdən əlavə məhsulların dəyərini çıxdıqdan sonra alınan nəticəni çəki artımının miqdarına bölməklə 1 sentner çəki artımın maya dəyərini hesablamaq mümkündür.

Bütün yaşlarda olan və kökəlməkdə olan yaşlı heyvanların 1 sentner maya dəyərini müəyyən etmək üçün qeyd olunan üsuldun istifadə olunur, beləki hesabat ilinin əvvəlinə olan heyvanların dəyərinin üzərinə il ərzində olan baların dəyəri, çəki artımın dəyəri və eyni zamanda kənardan daxil olan heyvanların dəyəri toplanır. Sonra isə alınan ümumi dəyər məbləğini diri çəki miqdarına bölməklə 1 sentner diri çəkinin maya dəyəri müəyyən olunur. Düstür üzərində isə izah etsək:

$$D_{\text{ç}} = \frac{X + D_{\text{ə}} + D_{\text{d}} + D_{\text{b}}}{\text{Çs} + \text{Çx}}$$

Burada: $D_{\text{ç}}$ – diri çəkinin maya dəyərini;

X - çəki artımına aid olan xərcləri;

$D_{\text{ə}}$ - ilin əvvəlinə heyvanların dəyərini;

D_d - daxil olanların dəyərini;

D_b - həmin ildə alınan balanın dəyərini;

\mathcal{C}_s - ilin axırına heyvanların çəkisini;

$\mathcal{C}_ç$ - il ərzində çıxanların çəkisini göstərir.

1 sentner diri çəkinin maya dəyərini necə hesablanmasını cədvəl üzrəndən həll yolu ilə izah edək:

Cədvəl 10: 1 sentner diri çəkinin maya dəyərini necə hesablanması

Sıra №-si	Göstəricilər	Başların sayı	Diri çəkisi, sent	Məbləği, man.
1.	İlin əvvəlinə qalıq	940	1430	258700
2.	İl ərzində daxil olmuşdur: a) bala, çəki artımı	390	1640	242000
	əsas sürüdə çixdaş edilib	20	150	21800
	kənardan satın alınıb	190	200	36400
	Y e k u n u	1540	3420	558900
3.	1 sentner diri çəkinin maya dəyəri (558900 : 3420= 163,42)	-	-	163,42
4.	Əsas sürüyə keçirilib (184x163,42=30069,28)	50	184	30069,28
5.	Dövlətə və digər alıcılara satılmışdır (1470x163,42=241947,3)	320	1470	240227,4
6.	İtkilər (tələfat) (28x163,42= 4608,52)	20	28	4575,76
7.	İlin axırına qalıq (1718 x 163,42)	940	1718	280755,56

Mənbə: Abdulov Ş.V., Əhmədov Y.B., və Verdiyev İ.A. Kənd təsərrüfatında mühasibat (idarəetmə) uçotu. Dərslik, 2014. (səh 147)

Hər nə nə qədər ölkəmizdə inkişaf etməsə də heyvandarlığın bir bölməsi də donuzçuluqdur. Donuzçuluq sahəsində maya dəyərini hesablanması zamanı hesab olunan uçot obyektləri: anadan ayrılan çoşqalar, 2 aylıqdan 4 aylığa qədər olan çoşqlar, 4 aylıqdan yuxarı olan cavan və kökəlmədə olan yaşlı donuzlardan ibarət olmaqla 3 qrupa ayrılır.

Anadan ayrılan çoşqaların maya dəyərini müəyyən etmək üçün əsas sürü uçotu üzrə olan cəm xərcdən əlavə məhsulun maya dəyərini çıxıb, yerdə qalan xərci isə çəki artımının miqdarına bölmək lazımdır (doğulan çoşqaarın diri çəkisi də daxil olmaqla).

Anadan ayrılan çoşqaların (2 aya qədər) 1 sentner diri çəkisinin maya dəyərini hesablamaq üçün isə: “Əsas sürü” donuzlar uçotu qrupu üzrə ümumi xərc məbləğindən sabit qiymətlərlə əlavə məhsulun dəyəri çıxılır sonra isə əsas məhsula çəkilən xərc məbləğinin üzərinə ilin əvvəlinə ana yanında olan çoşqaların balans dəyəri əlavə edilir. Alınan yekun məbləği anadan ayrılan çoşqaların ümumi diri çəkisinin miqdarına bölünür.

Donuzçuluqda qalan uçot qrupları üzrə çəki artımı və ümumi diri çəkinin maya dəyərini hesablanması iri buynuzlu mal-qarada olduğu qaydada aparılır.

Qoyunçuluğa aid olan məhsulların maya dəyərini müəyyən olunması. Qoyunçuluq sahəsi kənd təsərrüfatının digər sahələrinə nisbətən ölkəmizdə ən çox inkişaf perspektivi olan və eyni zamanda ən çox inkişaf edən sahələrdən biridir. Bu sahədə maya dəyərini hesablanması obyektləri çəki artımı, bala, yun və s uçot obyektləri hesab olunur. Digər sahələrdə olduğu kimi bu sahədə də əlavə məhsullar mövcuddur. Bunlara misal olaraq: süd, ölü doğulan quzuların dəriləri(qaragül

dərisindən başqa), ölmüş heyvanların texniki məqsədlər üçün istifadə olunan cəmdəkləri və.s

Qoyunçuluğa aid olan məhsulların maya dəyərini hesablamaq üçün burada yaranan cəm xərclərdən əlavə məhsulun dəyərini çıxmaq lazımdır. Yerdə qalan xərclər isə bölüşdürülür. Hal-hazırda ət-yunluq, yun ətlik istiqamətdə quzun maya dəyəri, əsas sürüdə olan qoyunların saxlanması üçün çəkilən xərclərin 10%, Romanov qoyunçuluğunda əsas sürüdə olan qoyunların saxlanılmasına çəkilən xərclərin 12 %-i miqdarında, qaragül qoyunçuluğunda cəmi xərclərin 15 %-i miqdarında hesablanır (*Abdulov Ş.V., Əhmədov Y.B., və Verdiyev İ.A. 2014. (səh 159).*)

Əvvəlki abzasda dediyimiz kimi əsas məhsulun maya dəyəri hesablanarkən cəm xərclərdən əlavə məhsula çəkilən xərclər çıxılır. Yerdə qalan xərclər isə müəyyən edilmiş normalar üzrə yem məsrəfinə (yem vahidinə) proporsional qaydada bölüşdürülür.

Bir məqamı da qeyd edək ki, əsas sürüyə çəkilən cəm xərclərin 10%-dən 15%-ə qədər olan hissəsi quzulara aid edilir. Məbləğ nə qədər alınarsa alınsın bu balanın iqtidarından aslı deyil. Bundan başqa qıraxım məntəqələrinin saxlanması üçün çəkilən xərclər yuna aid edilir. Misal üzərindən izah edək:

Təsərrüfatda qaba yunlu qoyunçuluqda 500 sentner çəki artımı, 78 sentner yun və 16 sentner süd alınmışdır. Təsərrüfatda qoyunçuluğa çəkilən xərclər (əlavə məhsulun dəyəri çıxılır) 58704, 3 manat olmuşdur. Qoyunçuluq məhsullarının maya dəyərini hesablanmasını aşağıdakı cədvəldən görmək olar.

Cədvəl 11: Qoyunçuluq məhsullarının maya dəyərini hesablanması

Məhsul la- rın adı	Miq darı, Sent	1 sent. məhsul istehsalı üçün tələb olunan yem	Cəmi tələb oluna n yem	Xüsusi çəki, %-lə	Xüsusi çəki əsasında xərclərin bölüşdü- rülməsi,	Yun qıraxımı məntəqəsinin saxlanılmasın- na, qoyunların qıraxılmasına,	Cəmi xərclər,	1 sentne- rin maya dəyəri, man.
--------------------------	----------------------	--	------------------------------------	-------------------------	---	--	------------------	--

		vahidi,y. v.	vahid i, y.v.		man.	yunların siniflərə ayrılmasına çəkilən xərclər, man.	man.	
Qoyun əti	500	750	3750 00	65	37247,8	-	37247,8	74,50
Y u n	78	2580	2012 40	35	20056,5	1400	21456,5	275,08
			5762 40	100	55504,3	1200	56704,3	

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub

Qoyunçuluq sahəsinə aid olan bi məqamı da qeyd edək. Əgər təsərrüfatda müxtəlif istiqamətli qoyunçuluq mövcuddursa (qaba, yarımqaba, zərif, yarımzərif) burada olan xərclər satış qiyməti ilə məhsulların dəyərinə nisbətən qoyunçuluq istiqamətləri üzrə bölüşdürülür. Aşağıdakı cədvəl vasitəsi ilə fikrimizi izah edək. Cəm çəkilən xərcləri 8081 AZN fərz edək

Cədvəl 12: Xərclərin müxtəlif yun növləri arasında bölüşdürülməsi və onların maya dəyərinin müəyyən edilməsi

Yun	Miqdarı,se n.	Yunun satış qiyməti(orta hesabla 1 sentnerin), man.	Satış qiyməti ilə yunların dəyəri, man.	Hər bir yun növünün xüsusi çəkisi, %-lə	Yuna düşən xərc məbləği, man.	1 sentner yunun maya dəyəri, man.
Zərif	35	97,3	3405.05	44,96	3633,22	103,81
Yarım zərif	27	87,7	2367.90	31,26	2526,12	93,56
Yarım qaba	13	81,0	1053	13,91	1124.07	86,47
Qaba	9	83,1	747.90	9,87	797.59	88,62
Yekunu	72	X	7573,85	100	8081	X

Mənbə : Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Quşçuluğa aid olan məhsulların maya dəyərinin hesablanması. Quşçuluqda məhsulun maya dəyərinin hesablanması üçün uçot obyektı: cavan quçlarda çəki artımı, yumurta, bir günlük cücə hesab olunur. Əlavə məhsullar isə tük, lələk və.s kimi qeyd olunur.

Yumurtanın maya dəyərinin hesablanması. Yumurtanın maya dəyərini hesablamaq üçün təsərrüfatda uçota alınan “Yumurtalayan ana sürü” adlı qrupu çəkilən xərclərdən istehsalatda maliyyə planında qəbul olunan qiymətlə və ya mümkün olan satış qiyməti ilə əldə edilən əlavə məhsulların dəyəri çıxılır, yerdə qalan xərc məbləği isə mədaxil olunan yumurtaların sayına bölünür. Digər quş növ nvlərinin yəni hinduşka, ördək, qaz da eyni qayda ilə hesablanır.

Əgər bu sahədə yaşlı quşlar üzrə ayrıca uçor aparılmırsa o zaman cins və ərzaq yumurtası üçün uçot qeyd edəcəyimiz qaydada aparılır. Uçot məlumatlarına əsasən yumurtalayan ana sürü, sənaye sürüsü və əsasən xorular üçün yem günlərinin miqdarı tapılır. Yaşlı sürü qrupu üçün uçota alınan ümumi xərc miqdarı bütün yem günlərinin

sayına bölünür və bir gün üçün yem maya dəyəri müəyyən olunur. Buna əsasən də qeyd etdiyimiz qruplar üçün xərclər müəyyən olunur. Cins yumurtlaların maya dəyərini tapmaq üçün xoruzlar və eyni zamanda yumurtalayan ana sürü üçün çəkilən xərcləri toplayıb, mədaxil olunan cins yumurtların sayına bölürük.

Sənayedə olan yumurtanın maya dəyərini müəyyən etmək üçün isə sənaye sürüsünə aid olan xərcləri mədaxil olunan sənaye yumurtlanarının sayına bölmək lazımdır. Yaşlı sürü qrupu üzrə olan xərcləri (əlavə məhsulun maya dəyəri çıxılmaqla) cins və ərzaq yumurtaların sayına bölməklə bir yumurtanın orta maya dəyəri müəyyən olunur.

Cavan quşların bəslənməsinin maya dəyərinin müəyyən olunması. Cavan quşların çəki artımının maya dəyərini müəyyən etmək üçün cavan quşların kökəldilməsinə və bəslədilməsinə çəkilən xərcləri toplayıb, bundan əlavə məhsulun maya dəyərini çıxıb və alınan nəticəni çəki artımına bölmək lazımdır.

Məcburiyyət nəticəsində kəsilən (bir şərtləki əti istifadə olunmasın) və ya ölən quşlar çıxar hesab olunur.

İnkubasiyada istifadə olunan yumurtalarının xərclərinin uçotu. İnkubasiyaya qoyulan yumurtların dəyərini müəyyən etmək üçün heyvandarlıqda qəbul edilmiş nomeklatura maddələri üzrə aparılır. Buarada yumurtlara plan maya dəyəri (satın alınan yumurtalar isə alış qiyməti və onun üzərinə təsərrüfata gətirilməsi xərcləri əlavə edilməklə) ilə uçota alınır.

İlin axrında cins yumurtaların faktiki maya dəyəri hesablandıqdan sonra inkubasiyalaşdırılmış yumurtlar plan maya dəyərindən faktiki maya dəyərinə çərdirilir. İnkubasiyada uçot obyektini inkubasiyadan yeni çıxmış cücə hesab olunur, yəni emal üçün yararlı olan cücə. Həmin burada olan cücənin maya dəyərini müəyyən etmək üçün, inkubasiyaya qoyulan yumurtların dəyərinin cəminin üzərinə, inkubasiya üçün çəkilən məsrəfləri toplayıb əlavə məhsulların dəyərini çıxaraq

sonda isə burada olan cücələrin sayına bölmək lazımdır. Yaranan sualdan biri: inkubasiya zamanı əlavə məhsul nə ola bilər?

- Birinci mirajda sonra brak edilmiş amma öz ərzaq keyfiyyətini itirməmiş yumurta və ya yumurtalar. Bunlar ərzaq kimi istifadə edilir və satış qiyməti ilə qiymətləndirilir;
- İkinci mirajdan çıxan yumurtalar (quş yemi kimi istifadə olunur) və lax yumurtalar. Bunlar isə qarışıq yemin dəyəri kimi qiymətləndirilir.

İnkubasiya zamanı maraqlı məqamı nəzərdən keçirək. Belə ki, inkubasiya zamanı müxtəlif növ yumurtalardan istifadə oluna bilər. Bu zaman inkubasiya üzrə xərclər təyin olunmuş əmsallar vasitəsi ilə təyin edilir və bunlar bir günlük cücə növlərinə aid edilir. Həmin əmsalları qeyd edək:

1. Toyuq yumurtası = 1,0
2. Ördək yumurtası = 2,5
3. Qaz yumurtası = 5,0
4. Hinduşka yumurtası = 2,0

Bildiyimiz kimi il ərzində inkubasiya aparılır.İlin sonuncu ayında,daha dəqiq desək dekabrın 10-dan sonra qoyulan toyuq yumurtaları və 2-4 dekabrda sonra qoyulan ördək və qaz yumurtaları bitməmiş istehsalatı təşkil edir.Onun maya dəyəri isə qeyd edəcəyimiz qayda kimi hesablanır:beləki bir günlük cücənin və ya ördək,qazın plan maya dəyəri inkubasiya dövrünə bölünür sonra isə inkubasiya dövrünə və inkubasiyaya qoyulan yumurtaların faktiki sayına vurulur.Qeyd etdiyimizi məsələ üzərində izah edək. (Бычкова С. М., Бадмаева Д.Г 2018).

Məsələn, 14 dekabra inkubatorada 40500 ədəd toyuq yumurtası vardır. Toyuq yumurtası üzrə inkubasiya dövrü – 22 gündür. Bir günlük cücənin plan maya dəyəri

– 18 qəpik təşkil edir. Dekabrda faktiki inkubasiya dövrü – (31-14) 17 gün təşkil edir. Bitməmiş istehsalatın maya dəyərini müəyyən edək:

$$\frac{(18:22) \times (17 \times 40500)}{100} = 5633,18 \text{ AZN}$$

100

Əgər əvvəlki abzasda da qeyd etdiyimiz kimi bitməmiş istehsalda digər növ yumurtalar da olsa qeyd etdiyimiz kimi müəyyən olunmuş əmsalların köməyi ilə toyuq yumurtasına çevrilir.

Bir günlük cücənin maya dəyərini tapmaq üçün hesabat dövründə inkubasiya zamanı yaranan xərclərdən (yumurtaların dəyəri də daxil olmaqla) əlavə məhsulun (birinci və ikinci marja) və kəsilən bir günlük xoruzun dəyəri (satış və ya istifadə qiyməti ilə) çıxılır, yerdə qalan xərclər isə bir günlük cücələrin miqdarına bölünür. Eyni zamanda bitməmiş istehsalı da nəzərə almaq lazımdır (ilin əvvəlinə olan məsrəflər əlavə edilir,ilin axırına olan məsrəflər isə çıxılır).

Bu qeyd olunanları cədvəl üzərindən izah edək. Aşağıda qeyd olunan cədvəldə bir günlük inkubatordan çıxan cücənin maya dəyərinin necə hesablanmasına diqqət yetirək.

Cədvəl 13: İnkubatordan çıxan bir günlük cücənin maya dəyərinin hesablanması

Sıra №-si	Göstəricilər	Miqdarı	Məbləği, man.
1.	İlin əvvəlinə bitməmiş istehsalat, ədəd	42200	5486
2.	Hesabat ilində inkubatora qoyulan yumurtaların miqdarı, ədəd	630000	X
3.	İnkubatordan çıxarılıb (əlavə məhsul), birinci və ikinci mirajdan sonra lax yumurtaların miqdarı, ədəd	80200	X
4.	Bir günlük cücə alınmışdır, baş	570200	X
5.	İlin axırına bitməmiş istehsalatın qalığı (hesablamaya bax), ədəd	38600	4849,51
6.	Hesabat ilində inkubasiya üzrə uçota alınan xərclər	X	101980,00
7.	Əlavə məhsulun dəyəri (birinci və ikinci mirajdan sonra lax yumurtalar)	X	3631,63
8.	Bir günlük cücələrə aid olan xərclər (5486 + 101980 – 4849,51 – 3631,63)		98984,86
9.	Bir günlük cücənin maya dəyəri (98984,86 : 570200)	X	0,17

Mənbə : Müəllif tərəfindən tərtib olunub

Atçılıq məhsullarının maya dəyərinin hesablanması. Atçılıq heyvandarlığın mühüm və inkişaf etmiş sahəsidir. Ölkəmizdə atçılığın əsas üç istiqaməti inkişaf etmişdir. Həmin o istiqamətlər: damazlıq (cins), işlək və məhsuldar.

Atçılıq üzrə xərclər 202№-li “İstehsalat (iş və xidmət) məsrəfləri” adlı hesabın atçılığa aid olan müvafiq subhesablarında öz əksini tapır. Eyni zamanda bura da “Əsas sürü” və “Cavanlar” adlı analitik hesablara bölünür. Əsas sürü üzrə dedikdə - yararlı balalar, cavan atlar üzrə isə bir başın bəslənməsi və boy artımının maya dəyəri

müəyyən olunur. Atçılıqda da əlavə məhsullar vardır. Bunlara misal olaraq biz: tük, dəri və.s misal göstərmək olar.

Balanın maya dəyərini müəyyən etmək üçün ana atların və törədici ayğırın saxlanması üçün çəkilən xərclərdən əlavə məhsulların maya dəyərini və atgününün plan maya dəyəri ilə atla görülən işlər çıxılır ən sonda yerdə qalan məbləğ isə balaların sayına bölünür.

Atçılıqda vacib olan cavan atların boy artımı və onların bəslənməsinin maya dəyərini necə müəyyən olunmasına diqqət yetirək. Cavan atlarda bəslənmənin maya dəyərini müəyyən etmək üçün cavan atların saxlanması üçün çəkilən bütün xərclərdən əlavə məhsulun dəyəri və nəqliyyat və digər işlərdə istifadə olunan yuxarı yaşlı cavan atların gördüyü işin dəyərini çıxmaq lazımdır. Atçılıqda cavan atların çəkiləri çəkilmir amma onların boyları ölçülür. Boy artımı yem gününün sayına və yem gününün orta dəyərində əsasən hesablanır. Nəticədə görüldüyü kimi cavan atların uçot obyektinə, onların boylarının ölçüsüdür. Bir baş üsrə boy artımın orta göstəricisini müəyyən etmək üçün cavanların bəslənməsi üçün çəkilən ümumi xərcləri yararlı balaların sayına bölmək lazımdır. Heyvanların boy artımı hər il ilin əvvəlinə olan balans dəyərində üzərinə gəlinir. Boy artımını hesablamaq üçün bir yem gününün dəyərini hesablamaq lazımdır. Bunun üçün cəmi xərcləri (əlavə məhsulun dəyəri çıxılır) il ərzində olan yem günlərinin miqdarına bölmək lazımdır.

Arıçılıq məhsullarının maya dəyərini hesablamaq. Arıçılıqda əsas məhsullar: bal, mum, saatlıq ana arıları, arı südü, arı ailəsi, arı şanı (boy artımı) və.s misal göstərmək olar. Arıçılıq məhsulları istehsalat istiqamətlərinin əslində dəyişir. Belə ki, bu təsərrüfatda arıçılıq bal, bal-tozlandırma, yetişdirmə və tozlandırma istiqamətləri mövcuddur.

Əgər təsərrüfatda tozlandırma-balçılıq istiqaməti inkişaf etdirilirsə bu təsərrüfatda xərclərin müəyyən hissəsi tozlandırılan bitkilərə aid edilir. Belə ki, burada arı ailəsinin saxlanmasına çəkilən xərclərin 20-40%-i (yonca toxumları, meyvə-

giləmeyvə, qara yonca üzrə isə 40-60%) tozlandırılan bitkilərə aid edilir. Yerdə qalan xərclər isə arıçılıq məhsullarının satışı üzrə məhsullar arasında bölüşdürülür. Əgər tozlandırma istiqamətində arıçılıq mövcud olsa arıçılıq üzrə bütün xərclər bitkilərin maya dəyərində əlavə olunur. Belə olduqda da cəm xərclərdən satış qiyməti ilə balın, mumun, ana arının və digər arıçılıq məhsullarının dəyəri çıxılmalıdır.

Arıçılıqda yaranan cəm xərcləri arıçılıq məhsulları arasında bölüşdürmək lazımdır. Bunun üçün də məhsulun orta satış qiyməti istifadə olunmaqla məhsullar arasında bölüşdürülür. Misal üzərindən fikrimizə izah verək:

Təsərrüfatda bal təyinətli arıların saxlanılmasına 6170 manat cəmi xərc çəkilmişdir. İl ərzində arıçılıqdan aşağıdakı məhsullar alınmışdır: bal – 37 sentner, mum – 2,0 sentner, yeni arı ailəsi – 38 ədəd, satış üçün məhsuldar ana arılar 23 ədəd, arı südü - 3 kq, çərçivəli şan 25 ədəd. Qeyd olunan məhsullar üzrə maya dəyərini aşağıda olan cədvəldə hesablayaq.

Cədvəl 14: Arıçılıq məhsullarının maya dəyərini hesablanması

Məhsulların adı	Ölçü vahidi	Miqdarı, sent.	Orta satış qiyməti (man)	Ümumi məhsulun dəyəri (man) (qr.3x qr.4)	Xüsusi çəkisi (%-lə)	Xüsusi çəki əsasında xərclərin bölüşdürülməsi (man)	1 sentner məhsulun maya dəyəri (man)
Bal	sent	37	380,51	14078,78	56,94	2903,94	78,48
Mum	Sent	2	464,80	929,60	3,76	191,76	95,88
Yeni arı ailəsi	ədəd	38	119,90	4556,20	18,43	939,93	24,74
Mayalanmış ana arılar	ədəd	23	4,80	110,40	0,45	22,95	0,99
Ana südü	kq	3	1674,24	5022,74	20,30	1035,30	345,10

Arı şanı (boy artımı)	ədəd	25	1,20	30,00	0,12	6,12	0,24
				24727,72	100	5100	

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub

İpəkçilik məhsularının maya dəyərinin hesablanması. Hər birimizin bildiyi kimi ipəkçilik kənd təsərrüfatının bir sahəsidir. İpək də barabaqurdu nəticəsində əldə edilir və baramaqurdu da tut yarpağı ilə qidalanır.

İpəkçilikdə maya dəyəri müəyyən edilən məhsullar: barama, baramanın qurdulması və baramanın tədarük edilməsidir. İpəkqurdunun pupu və çıxarlar isə əlavə məhsul hesab edilir. Əlavə məhsullar eyni zamanda vəhşi heyvandarlıqda yem kimi istifadə olunur.

Baramanın maya dəyərinin müəyyən edilməsi prosesinə nəzər yetirək. Beləki bu təsərrüfatda barama toxumunun inqubasiyası aparılır. Burada kəpənək qurdunu xüsusi tədarük edən zavodlardan alınır. Əgər 1 sentner baramanın maya dəyərini hesablamaq istəyiriksə, burada kəpənək qurdunun faktiki maya dəyərini, ipək qurdunun yemlənməsi, binanın saxlanması və eyni zamanda xidmətedici işçilərin saxlanması xərclərini toplamaq lazımdır. Alınan məbləğdən əlavə məhsulların dəyəri çıxılır və alınan baramanın sayına bölməklə müəyyən edilir.

Cədvəl 15. Barama istehsalının maya dəyərinin hesablanması

Göstəricilər	Miqdarı	Məbləği, man
Satın alınan kəpənək qurdunun dəyəri	X	15180
Tut yarpağının maya dəyəri	X	24200
Hesablanmış əmək haqqı	X	40100
Sair müstəqim xərclər	X	15200
Üstəlik xərclər	X	11600
Xərclərin yekunu		106280
Barama alınıb, sent.	235	X
1 sentner baramanın maya dəyəri (106050:235)	X	452,26

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub

2.3 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin idarəetmə uçotu aspektləri

Hər birimizin bildiyi kimi bazar münasibətlərinin inkişafı şəraitində tam təsərrüfat hesablı və maliyyə müstəqilliyi olan müəssisələrin idarə edilməsi prosesi xeyli mürəkkəbləşir.

İdarəetmə sisteminin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, nizamlama və nəzarətdir. Hər bir müəssisədə istehsal proseslərinin səmərəli idarə edilməsi ilk növbədə informasiya təminatı bazasından asılıdır. Eyni zamanda müəssisənin səmərəliliyi onun rəqabət qabiliyyətli olması və real iqtisadi sərbəstliyini təmin edən idarəetmə fəaliyyətindən birbaşa asılıdır.

Kənd təsərrüfatı sahəsində idarəetmə uçotunun əsas vəzifələri – istehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsi üçün optimal qərarların verilməsi və eyni zamanda bunun nəticəsində bu sahədə olan idarəetmə uçotunun daha da təkmilləşdirilməsidir.

Kənd təsərrüfatının uçot sistemi olduqca mürəkkəb olduğu üçün bu sahənin inkişafı idarəetmə uçotunun qərarlarından birbaşa asılıdır. Belə ki, idarəetmə uçotunun qərarları özünü uçot sahəsində ortaya çıxır. Məhsulun maya dəyəri müəyyən olunduğu zaman, mənfəət və zərər hesabı tərtib olunduğu zaman və.s hallarda.

İdarəetmə uçotunun mühüm funksiyası kalkulyasiyanın müəyyən edilməsidir. İdarəetmə uçotu sistemində hesablamaların yerinə yetirilməsi bazasında bir məsələnin müxtəlif alternativ variantlarını hesablamaq olar və onlardan səmərəli idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində optimal və operativ olanlarını seçmək olar. (Prof. Dr. Bahattin Çetin., Doç.Dr. Tolga Tipi 2020).

Operativ idarəetmə qərarlarını tətbiq etdiyimiz zaman aşağıdakı tələbləri ödəyən təqribi informasiyalardan istifadə etmək lazımdır:

- Ünvanlıq – istehsaldaxili olan informasiya konkret idarə edənə təqdim olunmalıdır;
- Kafilik – idarəetmə qərarlarının qəbul olunması üçün lazimi həcmdə informasiya təqdim olunmalıdır;
- Analitiklik – struktur bölmələrinin fəaliyyəti daha dəqiq öyrənilib ona uyğun qərarlar qəbul edilir;
- Yararlılıq – təqdim olunan informasiya nəticəsində qəbul olunan qərar müəssisənin gələcək fəaliyyətinə müsbət təsir etmə ehtimalı olmalı və menecerin diqqəti cəlb etməlidir;
- Faydalılıq – idarəetmə uçotunun qərarları qiymətlidirsə onun həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

İdarəmədə qəbul olunan hər bir qətidir, lakin bu qərarlar qəbul olunduğu zaman onların formalaşması və həyata keçirilməsi dövründə daxili tələblərə uyğun olmalıdır.

Kənd təsərrüfatında da idarəetmə uçotunun olduqca böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, bu sahədə istehsal dövrü xarakter daşdığı üçün istehsal prosesi bitənə qədər uyğun qərarlar qəbul olunmalıdır ki, təsərrüfat fəaliyyətinə mənfi təsir etməsin. Müasir zamanda İsrail dövlətinin kənd təsərrüfatı sahəsində olduqca inkişaf etmiş bir sahəsi vardır. Texnika və texnologiyanın tətbiq olunması, idarəetmədə düzgün və optimal qərarların qəbul olunması bu ölkənin kənd təsərrüfatına hər zaman müsbət təsir etmişdir.

Bu sahədə idarəetmə uçotunun qarşısında duran əsas məqsəd məhsul istehsalı başa çatana qədər maya dəyərinin çox artmamasıdır. Mühasibat uçotu və idarəetmə uçotu qarşılıqla fəaliyyət göstərdiyi üçün idarəetmənin verdiyi qərar özünün uçot sistemində birbaşa əks olunacaq.

İdarəetmə uçotu – idarəetmə xarakterli fəaliyyətin həyata keçirilməsi – real qərarların qəbul edilməsi, planlaşdırma, nəzarət və mənimsəmə üçün lazımi informasiyaların toplanması üçün nəzərdə tutulmuşdur (*Лисович Г.М., 2004*).

III FƏSİL. KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İSTEHSAL PROSESLƏRİNİN UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Müəssisənin uçot siyasəti dedikdə təxminən onun idarəetmə uçotu nəzərdə tutulur. Buna misal olaraq uçotun aparılması üsullarının məcmusu və hesabatın tərtib edilməsi nəzərdə tutulur.

İdarəetmə uçotunun aparılması üsullarına təsərrüfat fəaliyyəti faktlarının qruplaşdırılması və qiymətləndirilməsi, aktivlərin dəyərinin ödənilməsi metodları, sənəd dövriyyəsinin təşkili, mühasibat uçotu hesablarının tətbiqi üsulları, uçot registrləri sistemi, informasiyaların işlənməsi üsulları və digər müvafiq üsullar aid edilir.

Hər hansı müəssisənin uçot sistemi idarəetmə uçotunun təşkili və idarədilməsinə məsuliyyət daşıyan mühasib tərəfindən formalaşır və müəssisənin rəhbəri tərəfindən təsdiq olunur.

Uçot siyasətinin formalaşması dedikdə aşağıdakı maddələr nəzərdə tutulur:

1. Uçotun təşkilində seçilmiş variantlar seçilmiş variantlar və uçot obyektlərinin qiymətləndirilməsi;
2. İdarəetmə uçotunda işçi hesablar planı;
3. İdarəetmə uçotunda istifadə olunan uçot registrləri və ilkin sənədlər;
4. Məsuliyyət və məsrəf mərkəzlərinin formaları;
5. Məsuliyyət və məsrəf mərkəzlərinin siyahısı;

6. Məsuliyyət və məsrəf mərkəzləri üçün məhsulların maya dəyərinin kalkulyasiya metodları;
7. Transfer qiymətləri;
8. Sənəd dövriyyəsi qaydası və uçot informasiyalarının işlənməsi texnologiyası;
9. Təsərrüfat əməliyyatlarına nəzarət qaydası;
10. Uçotun təşkili üçün lazım olan digər qərarlar.

Uçot siyasəti formalaşdırılarkən seçilmiş idarəetmə uçotunun üsulları, növbəti il üçün təsdiq edilmiş müvafiq təşkilatı-sərəncamverici sənədlər ilin yanvar ayının 1-dən tətbiq edilir. Bununla da onları müəssisənin bütün filialları və digər bölmələri (ayrıca balanslı olanlar da daxil olmaqla) onların yerləşdiyi yerdən asılı olmayaraq tətbiq edirlər (*Əhmədov Y.B., Abdulov Ş.V., Verdiyev İ.A. 2014*).

Hər hansı müəssisə və ya təşkilatda uçot siyasəti təşkil olunarkən ilk növbədə uçot siyasətinin tərkib hissəsi olan uçot obyektlərinin müəyyən olunması lazımdır. Sonra isə həmin uçot obyektinə uyğun olaraq uçot siyasəti müəyyən olunur. Buna misal olaraq əsas vəsaitlər üçün uçot siyasətinin əsas elementlərini müəyyən edək.

- Əsas vəsaitlər üçün amortizasiya üsulunun müəyyən edilməsi;
- Obyektlərin yararlı istifadə vaxtının müəyyən edilməsi;
- Dəyəri müəyyən edilməyən əsas vəsait obyektlərinin müəyyən edilməsi;
- Əsas vəsaitlərin təmiri üzrə olan xərclərin məhsulun maya dəyərinə silinməsi;

Əsas vəsaitlər üzrə amortizasiyanı müəyyən edərkən, qanunvericilikdə hər bir əsas vəsait kateqoriyasına faiz dərəcəsi necə müəyyən olunubsa onu tətbiq etmək lazımdır. Misal olaraq deyə bilərik ki, kənd təsərrüfatında istifadə olunan binanı

amortizasiya edərkən qanunvericilikdə 7% qəbul olunur. (*AR-nın Vergilər məəcəlləsi maddə 114.3.1*) Eyni zamanda amortizasiyanın xətti müəyyən olunmalıdır (vergi qanunvericiliyinə əsasən azalan qalıq metodu tətbiq olunur).

Uçot siyasətində başqa bir vacib məsələ, əsas vəsaitlərə çəkilən xərclərin birbaşa xərcəmi (və ya məhsulun maya dəyərində) yoxsa əsas vəsaitlərin qalıq dəyərində üzərinə əlavə olunmasıdır. Vergi qanunvericiliyə əsasən, çəkilən hər hansı xərc birbaşa xərcə silinə bilməz. Belə ki, təsərrüfatda istifadə olunan binanın son qalıq dəyərində 2%-i, nəqliyyat vasitələri üçün isə 5% həcmində müəyyən olunmuşdur, yəni son qalıq dəyəri 20.000 AZN olan binanın təmirinə 700 AZN xərc çəkilirsə, bunun sadəcə 400 AZN ($20.000 \cdot 2\%$) olan hissəsi xərcə silinə bilər amma yerdə qalan 300 AZN ($700 - 400$) binanın son qalıq dəyərində əlavə olunur (*AR-nın Vergilər məəcəlləsi 115.1*)

İstehsal proseslərində vacib uçot siyasətlərindən biri də istehsal məsrəflərinin və məhsul çıxışının uçot siyasətinin müəyyən olunmasıdır. Belə ki, burada istifadə olunan əsas elementlər:

1. Məsrəf mərkəzlərinin düzgün müəyyən olunması;
2. Hər bir məsrəf mərkəzi üzrə nəzarət olunması xərclərin müəyyənləşdirilməsi;
3. Məsrəflərin qruplaşdırılıb və silinməsinin müəyyən olunması;
4. Kalkulyasiya maddələrinin silinməsi;
5. Bitməmiş istehsalın qiymətləndirilməsi üsulunun müəyyən olunması;
6. Yüklənmiş və hazır məhsulların qiymətləndirilməsi üsulunun müəyyən olunması;
7. Transfer qiymətlərinin müəyyən olunması;
8. İstehsala məsrəflərin icmal uçotu variantının müəyyən edilməsi;

9. Gələcək hesabat dövründə olacaq xərclərin ödənilməsi qaydası və vaxtının müəyyən olunması;

Qeyd olunan maddələrin hər hansı kənd təsərrüfatı müəssisəsi üçün hansı əhəmiyyətə malik olduğuna nəzərə yetirək:

Məsrəf mərkəzlərinin düzgün müəyyən olunması. Uçot siyasətinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, çəkilən xərcin hansı bölməyə aid olduğu dəqiq şəkildə qeyd olunmalıdır. Misal olaraq deyə bilərik ki, hər hansı kənd təsərrüfatı müəssisəsi həm heyvandarlıq, həm də bitkiçilik fəaliyyəti ilə məşğul olur və əsas vəsaitin təmiri üçün müəyyən məbləğdə xərc çəkir. Bu xərcin hansı məsrəf mərkəzi üçün (heyvandarlıq və ya bitkiçilik) çəkildiyi qeyd olunmalıdır. Müasir mühasibatlıq proqramlarında bunun üçün ayrı-ayrı məsrəf mərkəzləri yaradılır və bu xərc sistemə daxil olunarkən bu məsrəf mərkəzi seçilir.

Hər bir məsrəf mərkəzi üzrə nəzarət olunması xərclərin müəyyənləşdirilməsi. Bu uçot siyasəti maddəsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hər hansı məsrəf mərkəzi üzrə mühüm olan xərcə düzgün nəzarət olunmasa, birbaşa maya dəyəri hesabat dövrünün sonunda gözləniləndən daha da artıq ola bilər. Belə ki, bitkiçilik sahəsində istifadə olunan gübrələrin hər hansı hesabat ayının bir neçə günü dəyişdirilib daha da yüksək qiymətə alınması maya dəyərində birbaşa təsir etməsi mümkündür.

Məsrəflərin qruplaşdırılıb və silinməsinin müəyyən olunması. Məsrəflərin qruplaşdırılması və istehsalata silinməsinin iki qrupu fərqləndirilir:

- məsrəflərin əsas və üstəlik xərclərə bölünməsi və məhsulların tam istehsal maya dəyərini hesablanması;
- məsrəflərin dəyişən, şərti-dəyişən və daimi məsrəflərə bölünməsi və məhsulların natamam istehsal maya dəyərini hesablanması.

İdarəetmə uçotunda göstərilən iki üsulla yanaşı üçüncü üsuldan – məsrəflərin dəyişən və daimi xərclərə bölünməsi və dəyişən xərclər əsasında maya dəyərinin hesablanması (direkt-kostinq sistemi variantı) (*Əhmədov Y.B., Abdulov Ş.V 2009*).

Kalkulyasiya maddələrinin silinməsi. Kalkulyasiya maddələrini müəyyən edərkən müəssisənin sahə xüsusiyyətlərini, onun planlaşma, təşkili strukturu, uçotda kalkulyasiya maddələrinin müqayisə edilməsi və digər xüsusiyyətləri ilk növbədə nəzərə almaq lazımdır.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri üçün planlaşma, uçot və məhsulların maya dəyərinin kalkulyasiyasına dair əsas qaydalarda – təlimatda müəyyən edilmiş kalkulyasiya maddələrinin götürülməsi məqsədəuyğundur.

Gələcək il üçün kalkulyasiya maddələrinin siyahısı müəyyən edilərkən keçən ildə onların tərkibinə (müqayisəni təmin etmək üçün), oxşar kənar müəssisələrə (müqayisəli surətdə qiymətləndirmək üçün), idarəetmə uçotunda məsrəf maddələrinə uyğun planlaşdırılmış texnika, texnologiya, istehsalın təşkili və idarəetmədə və s.də olan dəyişikliklərə diqqət yetirmək lazımdır.

Bitməmiş istehsalın qiymətləndirilməsi üsulunun müəyyən olunması. Başa çatdırılmamış istehsalın qiymətləndirilməsi maliyyə uçotunda qəbul edilmiş qiymətləndirilmə üsulu ilə təyin edilməsi məqsədəuyğundur.

Yüklənmiş və hazır məhsulların qiymətləndirilməsi üsulunun müəyyən olunması. Yüklənmiş və hazır məhsulların qiymətləndirilməsi maliyyə uçotunda qəbul edilmiş qiymətləndirilmə üsulu ilə təyin edilməsi məqsədəuyğundur.

Transfer qiymətlərinin müəyyən olunması. Trsansfer qiymətləri aşağıdakılar sayəsində müəyyənləşdirilir:

- Bazar qiyməti;
- Məsrəflər;

- Müqavilə.

Transfer qiymətlərinin müəyyən edilməsi zaman ikinci metoddan istifadə olunduqda konkret xərclər əsasında transfer qiymətləri göstərilir:

- Dəyişən xərclər;
- Daimi xərclər;
- Daimi xərclər + mənfəət

İstehsala məsrəflərin icmal uçotu variantının müəyyən edilməsi.

İstehsalatda məsrəflərin icmal uçotu yarımfabrikatsız və yarımfabrikat variantları üzrə müəyyən olunur. Yarımfabrikat variantından istifadə olunduğu zaman müxtəlif mərhələlərdə onun emalı üçün yarımfabrikatların maya dəyərini aşkar etməyə imkan verir və bununla da məhsulların maya dəyərini formalaşması prosesinə daha aktiv nəzarəti təmin edir.

İstehsala məsrəflərin icmal uçotunun qarışıq yaxud qismən yarımfabrikat variantı təcrübədə çox tətbiq olunur, hansı ki, uçotda yarımfabrikat hissəsi əks etdirilir, sonrakı mərhələlərdə isə uçot yarımfabrikatsız variant üzrə aparılır. (*Rzayev Q.R. 2006*)

Gələcək hesabat dövründə olacaq xərclərin ödənilməsi qaydası və vaxtının müəyyən olunması. Gələcək hesabat dövrün xərclərinin ödənilməsi vaxtı və qaydası hər şeydən öncə xərclərin növündən aslı olaraq dəyişir. Məsələn, istehsalın hazırlanmasına çəkilən xərclər bir neçə il ərzində cari məsrəflərə silinir, lisenziyanın əldə edilməsinə çəkilən xərclər onun fəaliyyət vaxtı ərzində məsrəflərə silinir, əsas vəsaitlərə çəkilən xərclər uyğun qanunvericiliyə və uçot siyasətinə uyğun silinə bilər.

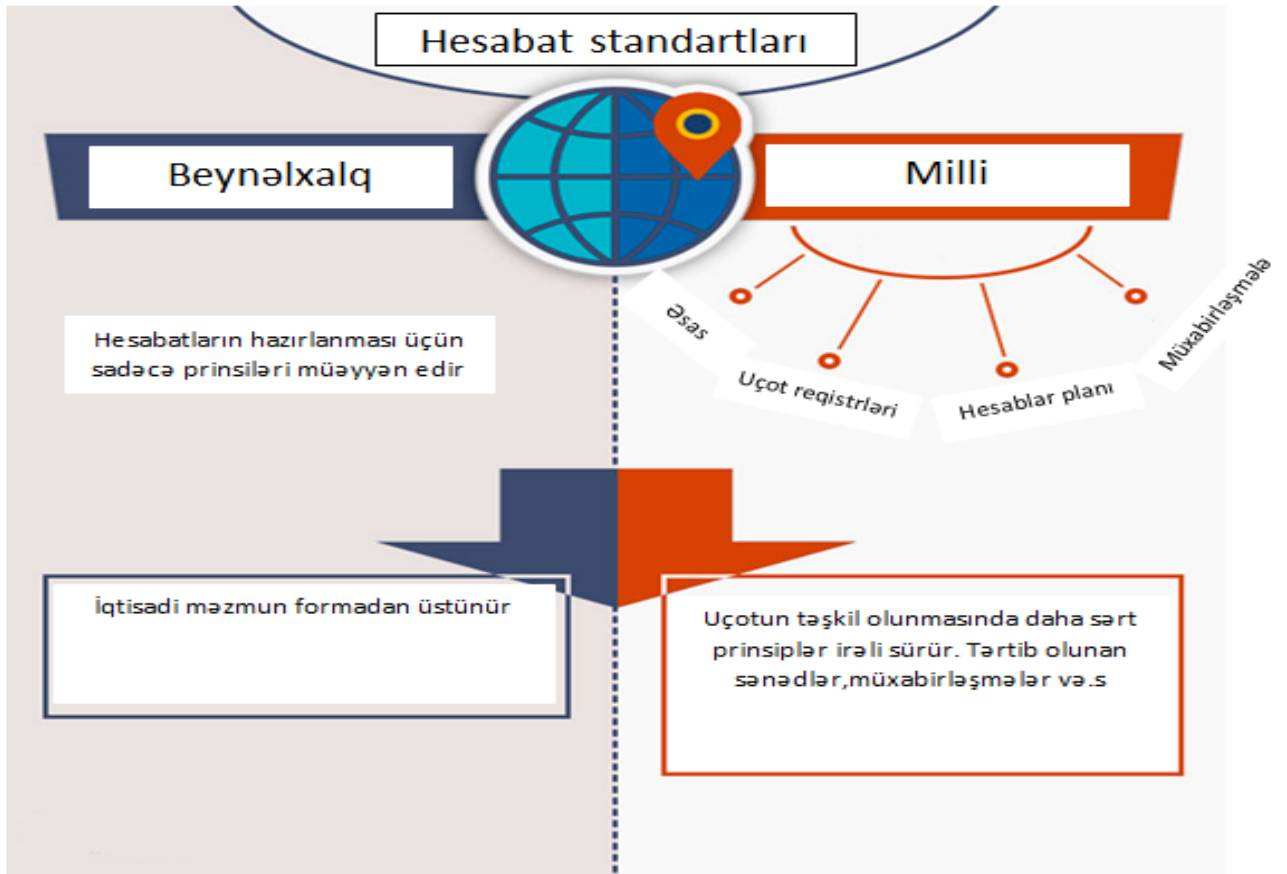
2.3 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunun müasir standartlara uyğunlaşdırılması məsələləri

Müasir dünyanın inkişafı, ölkələrin bir-birinə inteqrasiya etməsi və eyni zamanda investisiya fəaliyyətinin mövcudluğu və inkişafı beynəlxalq səviyyədə mühasibat uçotu üçün vahid dil formalaşdırılması üçün əlverişli şərait yaratdı. Belə ki, **“Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları”** adlı sistemin yaranması da məhz bu səbəbdəndir.

MHBS, şirkətlərin maliyyə uçotunu necə aparacaqları, hansı ticarət əməliyyatlarının onda əks olunacağı və hesabatların necə hazırlanacağını müəyyənləşdirən bir sıra qaydalar toplusudur. Maliyyə hesabatlarının aparılması və hazırlanması metodları ciddi şəkildə tənzimləyən milli mühasibat uçotu standartlarından fərqli olaraq, MHBS yalnız hazırlanma prinsiplərini təsvir edir.

MHBS-da aydın hesab planı, ilkin məlumatlar, əməliyyatların siyahısı və ya maliyyə uçotunun aparılması üçün ciddi qaydalar yoxdur. Bu MHBS-nin müsbət tərəfidir belə ki, mühasiblərin, menecerərin işini xeyli asanlaşdırır və standartların dünyada tətbiq olunmasına əlverişli şərait yaradır.

Şəkil 1. Milli və Beynəlxalq standartın müqayisəsi

Mənbə (tərcüməsi ilə) : Müəllif tərəfindən tərtib olunub

Kənd təsərrüfatı sahəsində də 41 №-li MUBS istifadə olunur. Ümumiyyətlə deyə bilərik ki, əkinçilik kimi müəyyən edilə bilən ticari fəaliyyətlər çox spesifikdir.

Kənd təsərrüfatı şirkətlərinin varlıqları, onların hazır məhsulları, bu cür məhsulların maya dəyərinin hesablanması metodları və xərclərin bölüşdürülməsi digər sahələrdən xeyli dərəcədə fərqli olan mühasibat qaydaları tələb edir. Belə ki, ümumi fikri müxtəlif fəaliyyət sahələrindəki şirkətlər üçün mühasibat qaydalarının universallığı olan MHBS xüsusi bir “Kənd təsərrüfatı” standartını təklif edir.

Qeyd olunması zəruri məsələlərdən biri də, 41 №-li MHBS bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə və ya təşkilatın bütün iş dövründə görməli olduğu məsələləri əhatə etmir, yəni standartda göstərilən məsələlər yalnız burada öz əksini tapır.

Kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin bu sahəsi, sözdə bioloji varlıqların, yəni bioloji cəhətdən aktiv mülkiyyət obyektlərinin (canlı əmlakın) – heyvanların və bitkilərin mülkiyyəti və idarə olunması, habelə kənd təsərrüfatı məhsullarının bu dövrdə uçota alınmasıdır. Standart eyni kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə əlaqəli dövlət subsidiyalarının uçot məsələlərini də nəzərdən keçirir. (20 №-li MUBS)

Standartda qeyd olunan bioloji aktivlərin nə olduğuna nəzər yetirək. Bələ ki, bioloji aktivlər dedikdə, “heyvanlar və ya bitkilər” nəzərdə tutulur və eyni zamanda bioloji aktivlər kənd təsərrüfatı məhsullarından ayrılır. Standarta uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları *“bir şirkətin bioloji aktivlərindən yığılmış məhsullardır”*.

Məsələn, bir bağçılıq şirkətinin alma əkinlərində böyüyən meyvələrlə asılmış bir alma ağacı bioloji bir varlıqdır və ondan yığılmış alma kənd təsərrüfatı məhsullarıdır.

Bu bölmədə əsasən 41 №-li MUBS kənd təsərrüfatı fəaliyyətini *“kənd təsərrüfatı məhsullarının satılması, əldə edilməsi və ya əlavə bioloji aktivlərin istehsal məqsədilə bioloji aktivlərin biotransformasiyasının idarə edilməsi”* kimi müəyyənləşdirilir.

Bioloji aktivlər də mülki hüququn obyektidir. Beləki, müəssisənin hesabında olan bütün bioloji aktivlər onun mülkiyyəti sayılır.

İqtisadi baxımından bioloji aktivlər, yəni gəlir əldə etmək üçün istifadə olunan heyvanlar və bitkilər şirkətin xüsusi bir tərkib hissəsini təmsil edir.

Potensial gəirililik və firmanın cari, uzunmüddətli və potensial öhdəliklərinin təmin edilməsi kimi xüsusiyyətlərin spesifikliyi onların ölçülməsinə xüsusi yanaşmaları müəyyənləşdirir. Bioloji xüsusiyyətlər, məsələn, çoxalabilmə qabiliyyəti, şirkətin gəlir və xərclərini qiymətləndirmək baxımından “öz biotransformasiyalarını idarə etmək” xüsusiyyətlərinin xüsusiyyətlərini təşkil edir.

Məsələn, 41 №-li MUBS-in girişində qeyd olunur ki, kənd təsərrüfatında bir heyvanın və ya bitkinin fiziki xüsusiyyətindəki dəyişiklik şirkətin iqtisadi faydasını dərhal artırır və ya azaldır.

Belə ki, ilkin dəyər modelinə əsasən meşəsalma ilə məşğul olan müəssisə öz qazancını ilk məhsul yığımından və ya satışından əvvəl deyil, ağac əkildikdən 40 il sonra əks etdirə biləcəkdir. Əksinə, cari ədalətli dəyər əsasında bioloji böyüməni tanıyan və ölçən bir mühasibat modelinə əsasən, ədalətli dəyərdəki dəyişikliklər ağacların əkildiyi vaxtdan təmizlənməyə qədər bütün dövr ərzində tanınır.

41 №-li MHBS bioloji aktivləri kənd təsərrüfatı məhsullarından ayırmaqla yanaşı eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsulları ilə məhsul yığımından sonra emal olunan mihşulları da ayırır. Standart “kənd təsərrüfatı məhsullarının yığımı” anlayışını məhsulların bioloji aktivdən ayrılmasını və ya bioloji aktivin ömrünü sonlandırılması kimi müəyyənləşdirir.

Bununla birlikdə, standartın kənd təsərrüfatı məhsullarının, yəni bioloji aktivlərdən yalnız məhsul yığımı zamanı əldə edilən məhsulların uçotu üçün tətbiq olunduğu xüsusi olaraq qeyd edilmişdir. Daha sonra məhsullar toplandıqdan sonra, 2 №-li MUBS və ya müvafiq Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartı tətbiq olunur.

Buna görə də, 41 №-li MUBS üzüm yetişdirən bir üzümçünün üzümün şəraba çevrilməsi kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının məhsuldan sonrakı emalına toxunmur. Bu emal əkinçilik fəaliyyətinin məntiqi və təbii bir davamı ola bilsə də və həyata keçirilən fəaliyyətlərlə biotransformasiya arasında bir bənzətmə ola bilsə də, bu cür emal Standartda verilən kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin tərifinə uyğun gəlmir.

Beləliklə, 41 №-li MHBS əkinçilik fəaliyyətini bioloji aktivlərin biotransformasiyasının idarəedilməsi kimi başa düşür və bu fəaliyyətin mühasibat uçotunda əks olunması bu standartın tənzimlənməsinin mövzudur.

Bu qədər ümumi bir təriflə məhdudlaşmadan, standart kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini 41 №-li MHBS kənd təsərrüfatı müddəalarına uyğun olaraq hesablanan iqtisadi həyat faktları məcmusu kimi müəyyənləşdirir.

Standart qeyd edir ki, kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərinə heyvandarlıq, meşə təsərrüfatı, məhsul yığılı, bağların və əkinlərin becərilməsi, çiçəkçilik və su bioloji ehtiyatlarının becərilməsi (balıq yetişdirilməsi daxil olmaqla) daxildir.

- Bu fəaliyyət zamanı biotransformasiyaya məruz qalan obyektlər kimi bu fəaliyyət də çox müxtəlifdir. Bununla birlikdə, standartın bioloji aktivlərin dəyişdirilməsi prosesləri ilə əlaqəli olanları ayırd edəcəyi ümumi xüsusiyyətləri vardır: bioloji dəyişmə qabiliyyəti - heyvanlar və bitkilər biotransformasiya üçün əlverişlidir;
- *bioloji dəyişikliklərin idarə edilməsi* - idarəetmə bu prosesin həyata keçirilməsi üçün lazımlı və ya sabit şərait yaradaraq (məsələn, müəyyən bir pəhriz, rütubət, temperatur, işıqlandırma, məhsuldarlıq) qorumaqla biotransformasiyanı təşviq edir. Biotransformasiya idarəsi kənd təsərrüfatı fəaliyyətini digər fəaliyyət növlərindən fərqləndirir. Məsələn, idarə olunmayan heyvanlar və bitkilər tərəfindən istehsal olunan məhsulların toplanması (xüsusən okeanda balıq ovu və taiqada meşələrin qırılması) kənd təsərrüfatı fəaliyyəti deyildir və 41 №-li MUBS Kənd təsərrüfatı dairəsindən kənarıdır;
- *bioloji dəyişikliklərin cari qiymətləndirilməsi* - əməliyyat rəhbərliyi çərçivəsində keyfiyyət göstəricilərindəki dəyişikliklər (məsələn, genetik xüsusiyyətlər, sıxlıq, yetkinlik, yağ və ya zülal tərkibi, gücü) və ya kəmiyyət göstəriciləri (məsələn, nəsillər, kilo artımı, lifin həcmi, uzunluğu və ya diametri, biotransformasiya nəticəsində yaranan böyrəklər) qiymətləndirilir.

Standart, istifadəsi mühasibat mühitində geniş sayıla bilməyən "biotransformasiya" terminini xüsusi şəkildə açıqlayır: "*Biotransformasiya böyümə,*

degenerasiya, istehsal və təkrar istehsal proseslərindən ibarətdir, bunun nəticəsində keyfiyyət və ya kəmiyyət dəyişiklikləri baş verir. bioloji aktiv " (41 №-li MUBS maddə 5).

Biotransformasiyanın, prosesdəki aktivlərin dəyişməsinə səbəb olduğu təqdirdə belə qəbul edilə biləcəyi qeyd olunur:

- böyümə (heyvanların sayını və bitki sayını artırmaq və ya keyfiyyət xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırmaq);
- degenerasiya (heyvan və bitki sayında azalma və ya keyfiyyət xüsusiyyətlərinin pisləşməsi);
- çoxalma (əlavə heyvan və ya bitki istehsalı);
- lateks, çay yarpağı, yun və süd kimi kənd təsərrüfatı məhsulları.

Bu səbəbdən biotransformasiyası şirkət tərəfindən idarə olunmayan və ya kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə olunmayan bioloji aktivlər (məsələn, sirk heyvanları) 41№-li MUBS-nın əhatə dairəsində deyil. Ümumiyyətlə, bu cür əşyalar 16№-li MUBS-ın tələblərinə uyğun olaraq uçota alınır. Burada xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, MUBS 41 kənd təsərrüfatı torpaqlarının uçotu üçün tətbiq edilmir (bu halda, 16№-li MUBS və 40№-li MUBS-a əməl edilməlidir).

16№-li MUBS-a uyğun olaraq, torpaq yığılmış dəyərsizləşmə zərərləri çıxılmaqla ya maya dəyəri ilə, ya da yenidən qiymətləndirilmiş məbləğlər ilə aparılmalıdır. 40№-li MUBS-a uyğun olaraq, investisiya mülkiyyəti kimi qəbul edilən torpaq, ədalətli dəyər və ya yığılmış dəyərsizləşmə zərərləri çıxılmaqla maya dəyəri ilə uçota alınmalıdır.

Torpaqla ayrılmaz şəkildə əlaqəli olan bioloji aktivlər (məsələn, meşə təsərrüfatındakı ağaclar), satış xərcləri çıxılmaqla ədalətli dəyəri ilə torpaqdan ayrı göstərilir.

Ayrıca, 41№-li MUBS-un müddəaları kənd təsərrüfatı qeyri-maddi aktivlərinin uçotu üçün tətbiq olunmur (Qeyri-maddi aktivlərin uçotu üçün 38№-li MHBS "Qeyri-maddi aktivlər" tətbiq olunur).

2.4 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal proseslərinin uçotunda kompüter texnologiyasından istifadə məsələləri

Müasir dünyanın imkanların nəzərə alsaq uçotun komputerləşdirilməsi mühasibatlıq sahəsi üçün olduqca əhəmiyyətli addımdır. Hal-hazırda kənd təsərrüfatında uçot siyasəti üçün müxtəlif tətbiqi proqramlardan istifadə olunur. Belə ki, mövcud olan hesablar kompüter formasında xüsusi "hesabların bağlanması" proqramı ilə həyata keçirilir.

Hesabların bağlanması məsrəflərin və maya dəyərinin kalkulyası ilə sıx bağlıdır. Buna səbəb avtomatlaşdırılmış sistem vasitəsi ilə fəaliyyət göstərməsidir. Hesabat dövründə əsas və köməkçi hesablarda faktiki aparılan məsrəfin toplanması baş verir.

Bitkiçilik və heyvandarlıq sahəsində edilən əməliyyatlara nəzər yetirdiyimizdə bunların vahid avtomatlaşdırılmış sistem vasitəsi ilə həyata keçirilməyin olduqca vacib məsələ olduğunun qənaətinə gəlirik. Kənd təsərrüfatının uçotunun mürəkkəb olması bu fikri ikiqat təsdiq edir.

Hal-hazırda istifadə olunan bir çox tətbiqi proqram vardır amma buna baxmayaraq hər birinin tək mahiyyəti ondan ibarətdir ki, mühasibat uçotunun baza bilikləri üzrəndə qurulsun. Belə ki, nəzəri bilik avtomatlaşdırılmış sistem üzərində öz əksini tapmışdır.

Proqramlarda mühasibatlığın əsas funksiyaları; alan və ödəyən tərəf, borcların izlənilməsi, malın satışda olub olmaması, faktura hazırlama, bank hesabları kimi bir

çox əməliyyatların proqram ilə sürətli, asan, düzgün və müntəzəm olaraq icrası aparılır.

Mühasibatlıq proqramları ilə faktura, xərclərin uçotu, işçilərin əmək haqqı sənədlərinin təşkili, çek və sənədlərin uçotu, vergi bəyannamələrinin hazırlanması mümkündür. Eyni zamanda bir proqram digər proqrama inteqrasiya da edə bilər. Əgər hər hansı müəssisə (kənd təsərrüfatında fəaliyyəti olan) istifadə etdiyi mühasibatlıq proqramını digər proqrama dəyişmək istəyirsə, bütün məlumatları (aktivlər, öhdəliklər, kapital və.s) digər proqrama köçürmək məcburiyyətindədir. Hər bir proqramın qurulması mühasibatlığın baza biliyinə əsaslandığı üçün inteqrasiya da mümkün olur.

Mühasibat proqramından istifadə olunması müəssisənin təkə işini asanlaşdırmır eyni zamanda əmək ehtiyatlarına da qənaət edir. Bir neçə işçinin müəyyən bir vaxta görəcəyi işi, proqram vasitəsi ilə daha tez həll etmək mümkündür. Bu da əmək haqqı xərclərinin azalmasına gətirib çıxarır.

Hər bir müəssisənin fəaliyyətinin əsas məqsədi hesabat dövrünün sonunda mənfəət əldə etməkdir. Bunun əldə olunması üçün isə gəlir və xərclərin uçotu düzgün aparılmalıdır.

Mühasibat uçotunun komputerləşdirilməsi prosesinə tətbiqi proqram olan ETS proqramında nümunə üzərində nəzərdən keçirək.

Fərz edək kənd təsərrüfatında istifadə olunan nəqliyyat vasitəsinin təmirinə xərc çəkilməmişdir və bu xərci yaratmaq üçün proqram dili ilə desək “fatura” yaradırıq.

Şəkil 2. Mühasibat uçotunun komputerləşdirilməsi

Fatura Fiş Kaydı - 40115 [Yeni] [Çoğaltılmış]

Kayıdet Ekle Yazdır Ekli Belgeler Satır Ekle Satır Sil Fiş Gör Fiş Yaz Fatura Tara İşlemler Yazdır

Fiş Türü Adı: Hizmet Alış Faturasası Seri No: 27867 Fat No: 27867 E-Fatura Normal Belge Tarihi: 09.03.2021 20:43:40 Vade: 09.03.2021

Hesap: 320.001.A00034 AUTO AZERBAYCAN MMC Kayıt Tarihi: 09.03.2021 Şube: MERKEZ

Alt Cari: Depo:

Ünvanı: AUTO AZERBAYCAN MMC Vergi Dairesi: Özel Kod: Fiş Durum: İşlemede

Adres 1: Vergi No: 1500040601 Belge Türü:

Adres 2: İlçe: Şehir: Ülke: Muhasebe Fişi Var: Satırda Grup Kodları Göster Fark Faturası

Masraf Merkezi	Muhasebe Hesap Kodu	Muhasebe Hesap Adı	Açıklama	Ara Toplam	1.İnd. %	İndirim Toplam	Net Toplam	KDV %	KDV'li Toplam	Teslim Saati
	740.003.00014	MASIN BAKIM XERCLERI	Yağ filtri 1 adet*22 AZN (99-JX-394)	22,00	15	3,30	18,70	18	22,07	
	740.003.00014	MASIN BAKIM XERCLERI	Yağ 14 ltr*7 AZN (99-JX-394)	98,00	15	14,70	83,30	18	98,29	
	740.003.00014	MASIN BAKIM XERCLERI	Yanacaq filtri 1 adet*140 AZN (99-JX-394)	140,00	15	21,00	119,00	18	140,42	
	740.003.00014	MASIN BAKIM XERCLERI	Hava filtri 1 adet*65 AZN (99-JX-394)	65,00	15	9,75	55,25	18	65,19	
	740.003.00014	MASIN BAKIM XERCLERI	Oil 1 ltr*9 AZN (99-JX-394)	9,00	15	1,35	7,65	18	9,03	
	740.003.00014	MASIN BAKIM XERCLERI	İşçilik haqq (99-JX-394)	35,00	15	5,25	29,75	18	35,11	

6 / 6

Aktif Satırlar Silinen Satırlar Tüm Satırlar

İndirimler ve Ekler Açıklamalar Kodlar Vergiler Ödemeler Kdv/Komisyon Kayıt Bilgi Opsiyonlar e-Fatura e-İrsaliye Sipariş/İrsaliye Yetkiler Ödeme Detay

Oran (%) TL Tutar Oran (%) TL Tutar

Ek 1 0,00 İnd.1 0,00 Döviz AZN

Ek 2 0,00 İnd.2 0,00 Kur 1,00000

Ek 3 0,00 İnd.3 0,00 Döviz Toplam 370,11

Yuv. İndirim ve Ek Uygula

Satır İndirimi (-) 369,00

Net Toplam -55,35

İndirim ve Ek (-) 313,65

Kdv Matrahı 313,65

Vergiler (-) 0,00

Teklifat 0,00

Kdv Tutar 56,46

Genel Toplam 370,11

21:04 09.03.2021

Mənbə: ETS mühasibatlıq proqramından nümunə (Resant Group MMC)

İlk növbədə bilməli olduğumuz məsələ ondan ibarətdirki, yaradılacaq faturanın xərc yoxsa məhsul (stok) alışı olduğunu bilməliyik. Təsərrüfatada istifadə olunan avtomobil üçün çəkilən xərc birbaşa xərc hesabında öz əksini tapacaqdır. Sonra isə sistemə işlənildiyi tarix seçilməlidir (bir çox proqramda işlənildiyi tarix avtomatik olaraq seçilir amma istifadəyə uyğun dəyişdirilə bilər). Tarixin seçilməsində əsas məqsədə ondan ibarətdirki, müəyyən bir dövr üçün çəkdiyimiz xərcləri bilmək istəyiriksə, tarix aralığı seçilir və sistemə işlənən bu faturalar vasitəsi ilə müvafiq xərc maddələrində məbləğ yaranır. Daha sonra bu xərcin yaranma mənbəyi seçilməlidir yəni xidmət bizə hansı kreditor tərəfindən göstərilmişdir (AUTO AZERBAYCAN MMC) və ən sonda bu xərcin hansı xərc maddəsində öz əksini tapacağı qeyd olunur. Açıqlama hissənin hər zaman çəkilən xərcin təyinatının ətraflı şəkildə qeyd olunması olduqca məqsədə uyğundur.

Şəkil 3. Mühasibat uçotunun komputerləşdirilməsi

The screenshot displays a software window titled "Mahsup - 0000219 [Yenile]". The interface includes a menu bar with options like "Fiş Kaydet", "Fiş Ekle", "Fiş Çıqalt", "Yazdır", "Ekli Belgeler", "Satır Ekle", "Satır Sil", "Satır Çıqalt", "İşlemler", and "Yazdır". Below the menu, there are several input fields for voucher details: "Fiş Türü" (Mahsup), "Fiş No" (0000219), "Belge No" (27867), "Şube" (MERKEZ), "Tarih" (09.03.2021), "Belge Türü" (Fatura), "Proje", "Durum" (Muhasebeleşti), "Belge No" (27867), "Masraf Merkezi", "Yetki", "Belge Açıklaması", "Özel Kod 1", "Yaz Adedi", and "Ödeme Yön.". A table below the form shows account entries with columns for "Hesap Kodu", "Hesap Adı", "Açıklama", "Borç", "Alacak", "D.Borç", "D.Alacak", and "Masraf Merkezi". The table contains three rows of data. At the bottom, there are summary fields for "Hesap Adı", "Bakiye", "Hesap Borç", "Hesap Alacak", "Bakiye", "K.No", "Fiş Durum", "Döviz", "Kür", "TL Toplam", "Döviz Toplam", "AZN", "Vade Tarihi", "Toplam Borç", "Toplam Alacak", and "Bakiye".

Hesap Kodu	Hesap Adı	Açıklama	Borç	Alacak	D.Borç	D.Alacak	Masraf Merkezi
740.003.00014	MASIN BAKIM XERCLERI	27867 Nolu AUTO AZERBAYCAN MMC Faturası	313,65			313,65	
191.001.00001	18% ENDIRILECEK EDV	27867 Nolu AUTO AZERBAYCAN MMC Hizmet Alış Faturası	56,46			56,46	
320.001.A00034	AUTO AZERBAYCAN MMC	27867 Nolu AUTO AZERBAYCAN MMC Faturası		370,11		370,11	

Mənbə: ETS mühasibatlıq programından nümunə (Resant Group MMC)

Qeyd olunan əməliyyat sistem tərəfindən təsdiq edildikdən sonra həmin əməliyyatın sistem tərəfindən təqdim olunmuş müxabirləşməsi yaradılır. Debet hissəsində uyğun olaraq artırılan xərc maddəsi və eyni zamanda həmin xərcin ƏDV məbləği, kredit hissəsində isə uyğun olaraq kreditor hesab öz əksini tapır. (program türk milli standartları ilə tərtib olunduğu üçün hesab adları və hesab nömrələri fərqlənir)

Göründüyü kimi uçot sistemin komputerləşməsi uçotun olduqca şəffaf və düzgün təşkil olunmasına hər mənada müsbət təsir göstərir. Təsərrüfatda belə yaranan xərclər hesabat dövrünün sonunda xərc maddələrində hansı xərclərin öz əksini tapdığını və eyni zamanda xərc və gəlirlərin bir-biri ilə müqayisəsi zamanı müəssisənin mənfəət yoxsa zərərle başa vurduğunu təyin etmək mümkündür.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işinin tətqıqatı nəticəsində əldə olunmuş nəticə və təklifləri ümumiləşdirərək aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik:

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində yerinə yetirilən işlərin nəticəsi, qəbul olunmuş idarəetmə qərarlarının səmərəliliyi informasiya təminatından, yəni mühasibat uçotu və hesabatların keyfiyyətindən bilavasitə aslıdır. Apardığımız tədqiqat göstərirki, mühasibat uçotunda aparılan uçot siyasəti müasir tələblərə tam cavab vermir. Nümunə olaraq deyə bilərik ki, maya dəyərinin təhlili üçün zəruri olan informasiya demək olar ki, aşağı səviyyədədir.

Həmçinin başqa vacib məsələ də uçotun müasir standartlara əsasən tam tərtib olunmamasıdır. Belə ki, real şəraitdə kənd təsərrüfatında baş verən uçot sisteminin 41 №-li MUBS-a tam inteqrasiya edilməməsi və eyni zamanda standartın özündə bu sahənin uçot sisteminin tam təzahürünü tapmaması bəzi çətinliklər yaradır.

Başqa vacib məsələ ondan ibarətdir ki, uçot siyasətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması zamanı bir sıra hesabat formalarının ləğv olunması və ya hesabatda olan bəzi əsas göstəricilərin silinməsi idarəetmə üçün zəruri olan informasiyanın itməsinə səbəb olur.

Belə bir şəraitdə ilkin uçotun təkmilləşdirilməsi və onun müasir idarəetmənin ən mühüm elementlərindən biri sayılan iqtisadi təhlilin tələblərinə uyğunlaşdırılması mühüm aktual problem kimi meydana çıxır. Aydındır ki, bazar münasibətləri şəraitində uçotun səmərəli təşkili və onun təkmilləşdirilməsi idarəetmə üçün zəruri olan informasiyanın əldə olunmasına kömək edə bilər.

Buna görə də aşağıdakı qeyd olunan təbirlərin həya keçirilməsi, bizim fikrimicə, ilkin uçotun təşkili üçün əlverişli şərait yaradır və eyni zamanda informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına əlverişli şərait yaradır.

İlkin uçot sənədlərinin sistemləşdirilməsi. İlkin sənəd baş vermiş təsərrüfat əməliyyatının hüquqi qüvvəsini təsdiqləyir və təsərrüfat əməliyyatını icra edən şəxslərin məsuliyyətini müəyyən edir.

Bir sıra xarici ölkə mütəxəssislərinin hesablamalarına görə şirkətdə iki həftə ərzində informasiya sisteminin dayanması həmin şirkətin bütün icra fəaliyyətinin 75 faiz itirməsinə səbəb ola bilər. Ona görə də təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasında və ona analitik nəzarət edilməsində sənədlərin rolu çox böyükdür. Onun köməyi ilə müəssisə rəhbərinin idarəetmə qabiliyyəti və maliyyə nəticələrinin formalaşması vəzifəsi yerinə yetirilir.

Tərtib olunmuş sənədlər əsasında material, əmək və maliyyə ehtiyatlarının hərəkəti üzərində daimi nəzarət təmin olunur. Hər bir sənədi imzalayan şəxs icra olunan əməliyyatın düzgün, qanunauyğun icrasına nəzarət etməklə, məsuliyyət daşıyır. Bu müəssisədə qənaət rejiminin həyata keçirilməsi ilə bərabər hər bir sənədi imzalayan şəxsin bilavasitə məsuliyyətini müəyyən edir. Bununla əlaqədar olaraq müəssisə əmlakının qorunub saxlanması, maddi-məsul şəxslər üzərində nəzarət aparılmaqla bərabər öz vəzifəsinə vicdanla yanaşmayan, əmlakın mənimsənilməsi imkan verən şəxslər müəyyən olunur.

Uçotun kompüterləşdirilməsi. Qeyd olunanlar içərisində kənd təsərrüfatının uçot sistemi üçün ən vacib olan məsələ budur. Təsərrüfatda formalaşan ilkin sənədlərin, baş verən əməliyyatların və.s kimi əməliyyatların kompüter sistemində öz əksini tapması uçotun optimallaşdırılmasına və eyni zamanda səmərəliliyin artmasına birbaşa müsbət təsir edəcək. Tətbiqi proqramlardan istifadə etməklə uçotun daha dəqiq eyni zamanda mənfəət və zərər hesabatının, balans hesabatının reallığa uyğun əks etdirilməsi məqsədəuyğundur.

Aparıla tətqiqatdan sonra belə nəticəyə gəlirik ki, kənd təsərrüfatının bütün sahələrində uçot sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi müasir dünyanın qarşısında duran əsas məsələlərdəndir.

41№-li MUBS-nın bu sahədə tətbiqi. Uçot sisteminin digər sahələrdə inkişaf etməsi, beynəlxalq standartların yaranması və onların uyğun sahələrdə tətbiq edilməsi həmin sahənin uçot sisteminə müsbət təsir edir. Tətqiqat nəticəsində kənd təsərrüfatına xas olan 41№-li MUBS-nın bu sahədə tam tətbiq edilmədiyi qənaətinə gəldik. Standartın maddələrinin uçot sistemində tam əks olunmaması beynəlxalq səviyyədə hesabatların tanınmasına çətinlik yaradır və bu sahəyə investisiya edəcək xarici investorların diqqət etdiyi əsas nöqtə də məhz budur. Bu sahədə tərtib olunan hesabatların 41№-li MUBS-a uyğunlaşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan dilində

1. “Kənd təsərrüfatı” adlı 41 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı
2. Abbasov Ə.Q., (2015). “Mühasibat uçotu dərslük”. Bakı. - 485 səh.
3. Abbasov İ.M., Məmmədov İ.A., Cabbarov A.S., (2017). “Mühasibat uçotu (sahələr üzrə) dərslük” Bakı. - 407 səh.
4. Abbasov Q.Ə., (2017). “Mühasibat uçotu. Dərslük və metodik vəsait”. “Təknur” nəşriyyatı. Bakı. - 522 səh.
5. Abdulov Ş.V., Əhmədov Y.B., (2009) “Kənd təsərrüfatında mühasibat (maliyyə) uçotu” (dərslük). Bakı. – 468 səh.
6. Abdulov Ş.V., Əhmədov Y.B., və Verdiyev İ.A., (2014) “Kənd təsərrüfatında mühasibat (idarəetmə) uçotu” Dərslük. - 242 səh.
7. Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimov E.C., (2009) “Müəssisələrin maliyyəsi” kooperasiya nəşriyyatı. Bakı. - 646 səh.
8. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 25 dekabr 2018-ci il tarixli, Q-13 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “İctimai sektor üçün Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması qaydaları”.
9. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Məcəlləsi (2021).
10. Fətullayev. R., 2016. “Beynəlxalq mühasibatlığa giriş (IFRS əsasında)”, II nəşr, Bakı, «Nurlar» Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi. - səh 352.
11. Fətullayev.R., (2017) “Beynəlxalq Mühasibatlığa Giriş.” “Nurlar Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı. – 315 səh.
12. Fətullayev.R., (2019) “Beynəlxalq Mühasibat Uçotunun Əsasları.” “Nurlar Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı. - 319 səh.

13. Fətullayev.R., Atakişiyev.R., (2017) “Aqrar Sektorda Uçotun Təşkili və Alternativ Maliyyələşmə” İqtisadi Resursların Öyrənilməsi İctimai Birliyi. - səh 46.
14. Mehdiyev V.M., (2014). “Milli Mühasibat Uçotu Standartları və kompüter mühasibatı: mahiyyəti, formalaşması və tətbiq edilməsi problemləri”. Bakı, “Sabah” Nəşriyyatı, - 228 səh.
15. Mühasibat uçotu: qanunlar, qaydalar, təlimatlar Bakı-2013, 756 səh.
16. Rezo Əliyev., (2016) Elmi işlərin yerinə yetirilməsi metodikası. Elmi layihələrin, diplom və dissertasiya işlərinin uğurlu hazırlanmasına dair vəsait. Bakı: “Alatoran yayınları” nəşriyyatı, - 146 səh.
17. Rzayev Q.R. (2006). “Mühasibat uçotu və audit”, Bakı. - 384 səh.
18. Salahov Ə.S (2008) Mühasibat uçotunun kompüterləşdirilməsi. Azmühasib mühasibat uçotu proqramlar paketinin tətbiqi xüsusiyyətləri. Dərs vəsaiti. Bakı. - 236 səh.
19. Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M.. (2016) Mühasibat uçotu. Dərslik. Bakı, “3 sayılı Bakı Mətbəəsi” ASC. - 566 səh.

Türk dilində

1. Prof. Dr. Bahattin Çetin., Doç.Dr. Tolga Tipi (2020) “Tarım Muhasebesi” Bursa.- 228 s.

Rus dilində

1. Алборов Р.А., (2001) «Бухгалтерский учет в системе экономических методов управления сельскохозяйственных предприятий» / Экономика сельскохозяйственных предприятий №10. - 410стр.
2. Белов Н.Г., (2010) Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве. Учебник. – 398 стр.
3. Бычкова С. М., Бадмаева Д.Г (2018) “Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве” Питер. - 480 стр.
4. Бондина Н.Н., Бондин И.А., Мартемьянова Е.И., Зубкова Т.В., (2006) “Бухгалтерский учет в агропромышленном комплексе: учеб. Пособие” КНОРУС, 2006. – 352 стр.
5. Лисович Г.М., (2004) Бухгалтерский учет в сельскохозяйственных организациях: Учебник. - М.: Финансы и статистика. – 456 стр.
6. Пизенгольц М.З., (2004). Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве. Т.1. Ч. Бухгалтерский финансовый учет: Учебник. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика. - 488 стр.

İnternet resursları

1. www.agro.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
2. www.maliyye.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi
3. www.stat.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi
4. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi Yanında Dövlət vergi Xidməti
5. www.economy.gov.az - Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi

6. www.ifrs.org

7. www.e-qanun.az

Cədvəl 1: İkili yazılışların qeydiyyatata alınması mərhələləri.....	18
Cədvəl 2: Əməliyyat jurnalının forması.....	18
Cədvəl 3: Nümunənin izahı	18
Cədvəl 4: Baş Kitabın forması	18
Cədvəl 5: Baş kitabın nümunə üzərində izahı	18
Cədvəl 6: Normativ aktlar	22
Cədvəl 7: Mühasibat sisteminin formalaşmasını tənzimləyən tənzimləmə bazası ilə idarəetmə sisteminin iyerarxik səviyyələri arasındakı əlaqə	23
Cədvəl 8: 41№-li MUBS	24
Cədvəl 9: Heyvandarlıq sahəsində olan əməliyyatların müxabirləşmələri	49
Cədvəl 10: 1 sentner diri çəkinin maya dəyərinin necə hesablanması.....	52
Cədvəl 11: Qoyunçuluq məhsullarının maya dəyərinin hesablanması	55
Cədvəl 12: Xərclərin müxtəlif yun növləri arasında bölüşdürülməsi və onların maya dəyərinin müəyyən edilməsi.....	56
Cədvəl 13: İnkubatordan çıxan bir günlük cücənin maya dəyərinin hesablanması	60
Cədvəl 14: Arıçılıq məhsullarının maya dəyərinin hesablanması.....	62
Cədvəl 15. Barama istehsalının maya dəyərinin hesablanması.....	64

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Milli və Beynəlxalq standartın müqayisəsi	74
Şəkil 2. Mühasibat uçotunun komputerləşdirilməsi	81
Şəkil 3. Mühasibat uçotunun komputerləşdirilməsi	82